

**UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ**

MEGALITICKÉ NÁBOŽENSTVÍ

Pavla Ottová

Bakalářská práce
2010

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2009/2010

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Pavla OTTOVÁ**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Religionistika**
Název tématu: **Megalitické náboženství**
Zadávací katedra: **Katedra religionistiky a filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Studentka u zadaného tématu pečlivě zváží dostupné prameny, především hmotné povahy, charakterizuje je a přiblíží současný stav bádání na tomto poli. Stejně tak nastíní metodu zpracování své práce. V úvodní kapitole autorka obšírně charakterizuje příslušné historicko-geografické prostředí tak, aby byl zřejmý historický, kulturní i náboženský rámec, v němž se bude pohybovat. Dále pojedná o jednotlivých typech monumentů a o nejvýznamnějších exemplářích v Evropě a přilehlých oblastech. Pokusí se analyzovat jejich funkce a využití pravěkými společnostmi. V závěru se pak autorka pokusí vystihnout klíčové prvky megalitického náboženství, příčiny vynakládání energie na vybudování megalitických monumentů a vše zasadí do souvislosti s kognitivními schopnostmi tehdejších lidí. S ohledem na povahu tématu bude významnou součástí práce obrazová příloha.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Brennan, Martin. The Stars and the Stones: Ancient Art and Astronomy
Burl, Aubrey. Rites of the Gods. London, 1981. Crawford, O. G. S. The
Eye Goddess. London, 1957. Daniel, Glyn E., and Poul Kjaerum, eds. Me-
galithic Graves and in Ireland. London, 1983. Lewis-Williams, D., Pearce,
D.: Uvnitř neolitické mysli, Praha 2008. Lewis-Williams, D.: Mysl v jes-
kyni, Praha 2007. London, 1981. Oxford, 1981. Podborský, V,: Nábožen-
ství našich prapředků, Brno 1994. Podborský, V,: Náboženství pravěkých
Evropanů, Brno 2006. Renfrew, Colin, ed. The Megalithic Monuments
of Western Europe. Ritual. Copenhagen, 1973. Schlette, F., Kaufmann,
D.: Religion und Kult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Berlin 1989.
Twohig, Elizabeth Shee. The Megalithic Art of Western Europe.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Pavel Titz, Ph.D.

Katedra religionistiky a filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2009**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2010**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.

doc. ThDr. Ivan Štampach

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2009

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 23. března 2010

Pavla Ottová

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala panu PhDr. Pavlu Titzovi, Ph.D. za připomínky a odborné vedení této bakalářské práce.

NÁZEV

Megalitické náboženství

SOUHRN

Tato bakalářská práce je zaměřena na náboženství pravěkých lidí. V úvodních kapitolách se budu věnovat náboženským prožitkům a představám v době neolitu a eneolitu. Dále se budu snažit dokázat propojenost megalitických staveb s náboženstvím. Rozeberu jednotlivé typy staveb a jejich výskyt v Evropě a přilehlých oblastech a pokusím se analyzovat funkci a využití pravěkými lidmi.

KLÍČOVÁ SLOVA

- pravěké náboženství
- druhy megalitických monumentů
- příklady megalitických staveb
- megalitické památky v ČR

TITLE

The Megalithic religion

ABSTRACT

This Bachelor Thesis is focused on a religion of primeval people. In the introductory chapters I will focus on religious experiences and imaginings of the Neolithic and Eneolithic period. I will try to prove a connection between megalithic buildings and religion. I will analyze individual types of buildings and their appearance in Europe and neighbouring areas. I will also try to analyze function and use these buildings by primeval people.

KEYWORDS

- megalithic religion
- types of megalithic monuments
- examples of megalithic monuments
- megalithic monuments in the Czech Republic

OBSAH

OBSAH	7
1. ARCHEOLOGIE MYSLI.....	9
2. NÁBOŽENSKÉ PŘEDSTAVY PRAVĚKU	10
2.1. Náboženství neolitu.....	11
2.1.1. Matka Země.....	12
2.1.2. Místa kultu.....	14
2.1.3. Oběti	15
2.2. Náboženství eneolitu.....	16
2.2.1. Šamanismus.....	17
2.2.2. Rozvrstvený vesmír.....	19
3. MEGALITICKÉ MONUMENTY.....	21
3.1. Druhy megalitických památek	23
3.1.1. Menhir	23
3.1.2. Dolmen	25
3.1.3. Kromlech	26
3.1.4. Rondel	26
3.1.5. Henge.....	27
3.2. Megalitické umění.....	28
3.2.1. Umění v Newgrange.....	29
4. ORIENTACE KULTOVNÍCH STAVEB DÁVNOVĚKU	29
4.1. Megality jako astronomické objekty.....	31
5. KLASICKÉ PŘÍKLADY MONUMENTÁLNÍCH STAVEB	33
5.1. Monumentální stavby na Britských ostrovech.....	33
5.1.1. Stonehenge	33
5.1.1.1. Lučištník z Amesbury.....	35
5.1.2. Newgrange.....	36
5.1.3. Knowth	37
5.2. Monumentální stavby na Maltských ostrovech.....	37
5.2.1. Ggantija	38
5.2.2. Mnajdra	38
5.2.3. Tarxienské chrámy	38
5.2.4. Hagar Qim	39
5.2.5. Hypogeum	39
5.3. Monumentální stavby v Bretani.....	40
6. MEGALITICKÉ PAMÁTKY V ČR.....	40
6.1. Rondel u Těšetic-Kyjovic	41
6.2. Pohřební stavba z Března u Loun.....	41
ZÁVĚR	43
POUŽITÁ LITERATURA.....	45
INTERNETOVÉ ZDROJE.....	46
SEZNAM A PŮVOD OBRÁZKŮ	1

ÚVOD

Téma své bakalářské práce jsem si vybrala z čistě osobního zájmu, který pramení z četných návštěv Anglie a obdivu místních megalitických monumentů. Monumentů, o kterých dnes víme tolik, a přesto málo. A jejichž tajemství se snažíme po kouscích odtajnit každý den.

Cílem práce je přiblížit čtenáři duchovní život člověka v době neolitu, kdy se začaly objevovat první megalitické monumenty. Mladší doba kamenná – neolit (neos = nový) zahajuje novou éru v dějinách lidstva, éru výrobního (produktivního) způsobu života. Člověk se tak stává zemědělcem, chovatelem dobytka a hlavně stavitelem významných náboženských objektů. Ráda bych nastínila důvody vynakládání energie na stavbu těchto gigantů a jejich praktické využití. Dále je mou ambicí zachytit období eneolitu, kdy vrcholí budování těchto objektů a nelze opominout ani nejstarší projev religiozity, šamanismus a jejich víru v rozvrstvený vesmír.

V současné době neustále probíhají výzkumy nově nalezených objektů v Čechách. V loňském roce byly objeveny tři nové rondely záchranným výzkumem vedeným archeology z Archeologického ústavu v Praze při stavbě obchvatu kolem Kolína. Je nutné zmínit sílící činnost českých archeologů. Současné archeologické metody stále častěji směřují k používání tzv. nedestruktivních způsobů výzkumu. V dnešní době stále přibývá oblastí, kde moderní osídlení příliš rychle pohlcuje zbytky historické kulturní krajiny a přetváří jí, často nepřilíš vhodným způsobem, k obrazu svému. Takto postižených území v globálním měřítku rychle přibývá a jedním z hlavních úkolů archeologie je, aby se alespoň pokusila pojmenovat a charakterizovat základní kameny, z nichž se skládá příběh osídlení toho či jiného místa na Zemi, dříve než nenávratně zmizí.

1. ARCHEOLOGIE MYSLI

Je obtížné odhalit základy, na nichž byl založen život dávných lidí – jejich technologii, způsob obživy atd. Ale ještě obtížnější je pochopit obsah lidských myslí a pokusit se získat představu o tom, v co tehdejší lidé věřili a jakým způsobem přemýšleli.

Ti kdo se pokoušejí o „archeologii mysli“ jsou nazýváni kognitivní archeologové neboli „kognitivci“. Tito vědci se odmítají smířit s tím, že starobylé myšlenky, víra a sociální vztahy jsou navždy pryč a doufají, že je mohou oživit aplikací logiky na dávné umění a hmotné pozůstatky, o nichž se soudí, že jsou nějakým způsobem spojeny s náboženstvím, rituály a podobně.

Nález z jámy kostí v Atapuerce (viz obr.1) jsou důkazem, že se jisté pohřební rituály prováděly už před více než 200 000 lety, protože do této jámy bylo záměrně umístěno velké množství těl. Nejednalo se o obývané místo (nebyly zde nalezeny žádné nástroje nebo jiné pozůstatky domácího odpadu), ani sem nebyla těla zavlečena masožravými zvířaty (na kostech se nenacházely žádné stopy po zubech, všechny části těl byly přítomny a nebyly zde přítomny ani žádné pozůstatky dalších obětí predátorů). V takovém případě si pouze na základě kontextu a obsahu nálezu člověk může být jist, že se jednalo o nějaký základní typ náboženských úkonů.

To samé platí o „umění“. Umění je obtížně uchopitelný koncept a stále probíhají vzrušené debaty, jak jej vlastně definovat. Snad nejjednodušším přístupem by bylo adaptovat jeho staletí starou definici, která vidí umění jako „práci odlišenou od práce přírody“. Podobně jako u náboženství je také velice obtížné oddělit u spousty „primitivních“ společností „umění“ od „ne-umění“. Mnoho let bylo umění vnímáno jako něco, co přišlo až s nástupem moderního člověka v Evropě nebo také v souvislosti s prvními přenosnými ozdobami a nástěnnými jeskynnými malbami během poslední doby ledové. Umění se s jistotou vyskytovalo ještě před příchodem moderního člověka. Tato skutečnost byla známa již desetiletí, jelikož neandrtálské pohřebiště v jihozápadní Francii bylo pokryto kamennými deskami a řadami pečlivě uspořádaných drobných „děr“ (malých okrouhlých dutin). Jenže označení takto upravených desek za umění bylo

vždy zamítnuto archeologickými institucemi jako bláznovství, něco, co nemůže konkurovat jeskynním malbám v Lascaux (viz obr. 2,3) nebo Altamiře.

I v případě, že se člověk drží tradičního dogmatu, podle kterého skutečné umění začíná až s nástupem moderního člověka během poslední doby ledové, zůstává faktem, že pravěké umění, zvláště pak „skalní“, tvoří 99 procent dějin umění vůbec. Je proto ironií, že většina knih, které se zabývají dějinami umění, začínají charakteristickou fotografií jeskynního umění (obvykle Lascaux nebo Altamira) nebo ženkou postavou (zpravidla velice obézní), a pak rychle přeskakuje na mnohem domáctější půdu starověkého Egypta a Řecka.¹

2. NÁBOŽENSKÉ PŘEDSTAVY PRAVĚKU

Antropologové, sociologové a filozofové se již dlouho snaží definovat a vysvětlit náboženství. Většinou dospívají k vysvětlení buď psychologickým, nebo sociologickým. Psychologická vysvětlení vidí původ náboženství ve fungování lidské mysli, její pravděpodobně vrozené tendenci hledat povzbuzení, které lidem pomůže překonat nástrahy nepřátelského světa nebo obranu proti strachu před smrtí v „duchovních“ stavech. Podle sociálního výkladu, zjednodušeně řečeno, uctíváním Boha společnost vzdává hold své zušlechtěné podobě.

Domníváme se, že náboženský prožitek je souborem duševních stavů způsobených fungováním lidského mozku v přirozených i uměle navozených podmínkách. Je specifický svoji intimitou a komplikovaností. David Lewis-Williams definuje náboženský prožitek takto:²

Jedná se o:

- zážitek modlitby
- extatický zážitek
- zážitek moci
- zakoušení božského či posvátného

¹ BAHN, Paul, *Archeologie: průvodce pro každého*, s. 55-59.

² LEWIS-WILLIAMS, David, PEARCE, David: *Uvnitř neolitické mysli: vědomí, vesmír a říše bohů*, s. 33.

Je kvalitativně odlišný od biologických či fyziologických zážitků. Liší se hlavně tím, že fyziologické a biologické vjemy a počitky zažívá každý dokonce i zvíře. Náboženský prožitek vyžaduje od vnímajícího určitou schopnost či úroveň vědomí.

Náboženská víra pramení v první řadě ze snahy kodifikovat náboženské prožitky za specifických sociálních okolností. Stávají se charakteristikou společnosti: lidé si vytvářejí základní systém názorů na svět duchů a jeho odnoží a debatují o nich. Různé druhy náboženské víry jsou tak v podstatě intelektuálně zpracovanými systémy, jejichž účelem je vysvětlit a uspořádat náboženské prožitky, které se rodí v nervové soustavě.³

2.1. *Náboženství neolitu*

Duchovní život středoevropských neoliticů byl překvapivě rozvětvený. Přivedl k životu jak představu nehmotné lidské duše, která má schopnost odpoutání od tělesné schránky, tak řady duchů – nadpřirozených bytostí nižšího řádu a nakonec i zcela konkrétní představu jakéhosi univerzálního ženského božstva – Matky země či Velké matky (Magna mater) (viz obr. 3, 4). Předpokládá se tedy, že náboženské představy vycházely z idejí animismu a démonismu.⁴

Ústředním bodem věrských úkonů se stalo zajištění úrody polí a reprodukce života, a proto začaly lovecké kulty ustupovat do pozadí. Archeologie může alespoň z části prokázat existenci zemědělských rituálů (magii vegetativních sil přírody, zvl. deště, slunce, vody, ženy – matky – země). Postava ženy se stala symbolem plodnosti a úrody vůbec, což dokazují početné ženské hliněné sošky, tzv. gynekomorfní nádoby, aplikace lidských atributů na keramice, atd. Některé ženské figurky (např. sošky sedící na „trůně“ nebo postavy s adoračním gestem paží) znázorňují ženu – kněžku – při náboženském obřadu, jiné (se žehnajícím gestem paží) mohou být chápány jako přímé zobrazení bohyně.⁵

³ LEWIS-WILLIAMS, David, PEARCE, David, *Uvnitř neolitické mysli: vědomí, vesmír a říše bohů*, s. 34.

⁴ PODBORSKÝ, Vladimír: *Náboženství našich prapředků*, s. 39-40.

⁵ PODBORSKÝ, Vladimír: *Dějiny pravěku a rané doby dějinné*, s. 70-71.

2.1.1. Matka Země

Prvním a možná nejdůležitějším důsledkem objevu zemědělství je krize hodnot paleolitického lovce. Vztahy náboženského řádu se světem zvířat jsou od této doby nahrazeny tím, co můžeme nazvat mystickou sounáležitostí mezi člověkem a vegetací. Jestliže až dosud představovaly podstatu života kost a krev, od této chvíle je ztělesňují semeno a krev. Navíc je na první místo povýšena žena a posvátnost ženy. Vzhledem k tomu, že ženy hrály rozhodující úlohu při domestikaci rostlin, stávají se majitelkami obdělávaných polí, což zvyšuje jejich společenské postavení.

Zemědělské kultury vytváří to, co bychom mohli nazvat kosmickým náboženstvím, protože náboženská činnost se soustřeďuje kolem ústředního mystéria: periodické obnovy světa. Mystérium vesmírné posvátnosti je symbolizováno vesmírným stromem. Svět je pojímán jako organismus, který musí být periodicky, tj. každoročně obnovován.

Plodnost země souvisí s plodností ženy; ženy se stávají odpovědné za hojnou úrodu, protože znají „mystérium“ tvoření. Jde o náboženské mystérium, protože ovládá počátek života, výživu a smrt.⁶

Posvátné znázorňování ženy je spojeno s nejstaršími archeologickými důkazy pro náboženské vyjádření. Obrazy Bohyně se vyskytují v celé řadě podob. Například jako reprodukční orgány. Všechny obrazy jsou spojeny v hlavní aspekty života, včetně narození, sňatku, rozmnožování a smrti.⁷

Uctívání Matky země, které je symbolizované ženskou postavou, je v neolitu rozšířeno od Indie přes Írán, Přední Asii, Středomoří až do střední a východní Evropy. Dokladem tohoto uctívání je velký počet ženských sošek. Ženská postava byla z počátku, stejně jako v paleolitu, pouhým symbolem plodnosti a úrody; obyčejné ženské sošky jsou v neolitu většinou také asi pouhým dokladem kreativní magie. Brzy se však tento symbol změnil v přírodní bohyni. Tento proces přerodu ženy – matky v bohyni lze sledovat na Předním východě a druhotně i v Egeidě.

⁶ ELIADE, Mircea, *Dějiny náboženského myšlení I.*, s. 51-52.

⁷ PRESTON, James. "Goddess Worship: An Overview." *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. Vol. 6. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. 3583-3592.

V přední Asii byl ženským soškám přiznáván hlubší význam již ve starosumerském období; spojovaly se s představou zosobnění bohyně života, přírody a plodnosti, označované následnými písemnými prameny jako Ninchursag nebo Ninmach (=vznešená paní); ta dostává postupně řadu lokálních názvů (Inanna, Ištar, Aštar, Astarte aj.) a stává se bází kultu pozdější velké asijské bohyně plodnosti, „matky bohů“ Kybely. Kult Kybely byl spojen s krvavými oběťmi.

V nitru Evropy jistě probíhal, ovšem se zpožděním, zcela obdobný proces. I zde se ve vrcholné fázi neolitu, reprezentované kulturami lengyelského okruhu (na Moravě kulturou s tzv. moravskou malovanou keramikou) zřejmě rodila představa velké zemědělské bohyně plodnosti a úrody, Velké matky, Matky země. Proto i předliterární Evropu včetně našich zemí můžeme přiřadit k ostatním indoevropským regionům s příbuzným náboženstvím, kde hrálo prvořadou roli velké ženské božstvo: řecká Dáméter, římská Ceres, předoasijská Kybélé, íránská Ainjáhitá, indická Máhá mátar.⁸

Ženské figurky se masově vyskytují na sídlištích kultury s moravskou malovanou keramikou. Jsou předpoklady, že se vyráběly jednak jako součást aranžmá domácích i veřejných svatyní, jednak jako votivní dary a obětiny (namísto lidských obětí, byly „usmrceny“, tj. rozbity hliněné sošky). Ve velké většině případů jde o stojící neoděné postavy se stylizovanou hlavou a často jen zběžně naznačeným obličejem, schematizovanou horní částí těla, silně zbytnělými hýžděmi a sloupovitými nohama.⁹

Za povšimnutí stojí fakt o souvislosti uctívání božstva v paleolitu a neolitu. Symboly paleolitického božstva byly postupně transformovány, aby zapadaly do složitějšího komplexu lidských potřeb, které podléhaly zemědělství. Obrazy žen, nalezené v neolitických staveništích, představují souvislost mezi mezolitickými a pozdějšími paleolitickými kulturami. Přímkové a spirálové vzory související s neolitickým božstvím, jsou důvěrně známé z paleolitických vyobrazení žen. Také neolitické božstvo, které bylo spojeno s lunární mytologií, je odvozeno z dřívějších kořenů. Mnohé z neolitických bohyní jsou korpulentní, stejně jako jejich předchůdkyně. Některé neolitické figurky jsou zobrazeny těhotné a sedící na trůnu, což má reprezentovat

⁸ PODBORSKÝ, Vladimír: *Náboženství našich prapředků*, s. 40-41.

⁹ PODBORSKÝ, Vladimír, *Dějiny pravěku a rané doby dějinné*, s. 82.

božstvo rostlinstva. Obecně lze říci, že tyto obrazy sdílí rysy předzemědělské a zemědělské společnosti.¹⁰

2.1.2. Místa kultu

Objektem i subjektem kultu mohl být jakýkoliv dominantní i méně nápadný přírodní útvar. Jedná se o širokou škálu přírodních i uměle upravených míst počínaje jednotlivými posvátnými stromy, kameny, bažinami, vodními toky, apod., přes výrazné terénní dominanty, hory, kopce, jeskyně.

Velmi častými místy pravěkých kultů byly nápadné vrcholky hor a kopců, které již svým přírodním prostředím vyvolávaly pocit něčeho nadpřirozeného. Na mnohých takových místech jsou zjišťovány stopy kultovních aktivit opakovaně a dlouhodobě; vytvořila se tam jakási „memoria“ – posvátná místa, na něž se lidé vraceli v různých obdobích a s rozličnými náboženskými představami.¹¹

Archeologické doklady neolitických kultů jsou i ve střední Evropě mnohostranné a bohaté. Svědčí o organizovaném kultu přírodních, jmenovitě vegetativních sil, o kultu úrody a plodnosti, o slunečním kultu, příp. uctívání jiných astrálních těles (měsíce a některých výrazných hvězd), o přinášení obětí – materiálních (chlebové placky, obilí aj.) i krvavých (zvířecích i lidských), ale i zástupných (lidské a zvířecí figurky) a posléze o personifikaci hlavní vegetativní síly přírody formou univerzálního ženského božstva.

Náboženské obřady kultů se začaly vynořovat z hloubi jeskyní na zemský povrch. Na předním Východě se pro ně vyčleňovaly zvláštní domy kultu, v Evropě alespoň určitá místa v domech (zpravidla u hliněných pecí nebo ohnišť). Začali však vznikat i prvé – v lidské historii nejstarší – architektonicky nenáročné sociokultovní areály, které jsou předchůdci pozdějších chrámů. Existovaly i menší přírodní svatyně, uctívaly se stromy, hory a vodní toky, čímž si lidé oživovali duchy a démony.¹²

¹⁰ PRESTON, James. "Goddess Worship: An Overview." *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. Vol. 6. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. 3583-3592.

¹¹ PODBORSKÝ, Vladimír, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 45-47.

¹² PODBORSKÝ, Vladimír: *Náboženství našich prapředků*, s. 41-42.

2.1.3. Oběti

Motivací oběti bývá usmíření rozhněvaných bohů, jejich pocta nebo očekávání, že náhradou za obětované cennosti bohové obětníka vyslyší a splní jeho přání. Oběť je náboženský úkon spočívající v „odevzdání“ cenných předmětů, zvířat nebo lidí bohům, duchům mrtvých či jiným nadpřirozeným bytostem.

Podborský dělí oběti:

- **podle účelu** (zaměření): prosebné, děkovné, základové (stavební), na zakončení obřadů;
- **podle obsahu**: materiální (obilí, chlebové placky) i krvavé (zvířecích i lidských) ale i zástupné (lidské a zvířecí figurky);
- **podle formy**: jídelní a picí, zápalné a symbolické.

Pozoruhodným jevem jsou v lidských dějinách základové či stavební oběti. Stavební oběť patří k velmi rozšířeným jevům, objevujícím se od neolitu až po novověk. Souvisí s budováním jakékoliv významné stavby, kterou má chránit. Ukládá se proto do základů stavby, do stěny, pod práh ke krbu apod. Může jí být nádoba s potravou, části zvířete (lebka s rohy), magický předmět, mince nebo i lidská bytost (často dítě).¹³

Patrně nejznámější neolitickou kombinovanou stavební obětinou je kamenná skříňka uložená v základovém žlabu lichoběžníkovitého velkodomu v Postoloprtech v Čechách, skříňka obsahovala prasečí lebku, kosti krávy a ovce a rozbitou keramickou nádobu. Lidské základové oběti jsou archeologicky prokázány v Jelšovicích na západním Slovensku (dvě mladé ženy uložené hlavami proti sobě v základovém žlabu domu lidu železovské skupiny a na nalezišti ve Veszprém v Panonii (asi šestileté dítě uložené mezi dvěma kúlovými jámami v základovém žlabu budovy lidu lengyelské kultury).¹⁴

Často se v domech u krbů, pecí nebo ohnišť setkáváme se „soukromými krbovými obětišti“, která souvisejí s vírou v magickou moc ohně, či přímo s jakýmsi

¹³ PODBORSKÝ, Vladimír, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 50.

¹⁴ Tamtéž, s. 147.

uctíváním ohně. Oheň má v těchto představách životní sílu a energii, očistnou funkci, je dárce života. Místo, kde oheň hořel, bylo posvátné. Ohniště nebo pece jako místa úcty přírodních sil, resp. Velké Matky, jsou identifikovatelná již na neolitických keramických modelech, i v reálné situaci na příslušných sídlištích, např. v tripolské kultuře na Ukrajině.¹⁵

Nejjednodušším antropogenním sakrálním útvarem je obětní (kultovní) jáma; obyčejně se svým vzhledem neliší od běžných sídlištních jam, měla by ji však prozradit její výplň či mimořádný obsah. Může obsahovat nenápadnou zemědělskou obětinu (např. nádobu s cereáliemi, kamenný nástroj, lidskou nebo zvířecí figurku). Časté jsou případy „uklizení“ zbytků obřadní hostiny (keramického jídelního a picího servisu dalších zbytků) do jámy, jejíž obsah v takovém případě bývá označován jako keramický depot (viz obr. 6). Klasickým případem dlouhodobé obětní jámy je studnovitý útvar s vícenásobnými mísovitě uloženými humózními vrstvami (vrstvy obsahující humus). Počet humózních vrstev v takovém případě dokládá počet obětních aktů. Vedle převažujících kruhových „svatyní“ – rondelů – se již v neolitu výjimečně objeví i čtvercové příkopem ohrazené objekty o straně v délce kolem 60 m. Jsou známy doposud hlavně ze západního a jižního Německa (Hochum-Laer, Murr u Mnichova, Schmiedorf), ale patrně se objeví i ve střední Evropě (Jevišovice ?). Jejich poslání je zřejmě shodné s funkcí rondelů.¹⁶

Motivací oběti bývá usmíření rozhněvaných bohů, jejich pocta nebo očekávání, že náhradou za obětované cennosti bohové obětníka vyslyší a splní jeho přání. Oběť je náboženský úkon spočívající v „odevzdání“ cenných předmětů, zvířat nebo lidí bohům, duchům mrtvých či jiným nadpřirozeným bytostem.

2.2. Náboženství eneolitu

V duchovní sféře převládá mezi eneolitickými populacemi opět přírodně náboženské vědomí, vzrůstá však podíl profánních složek (medicína, počátky exaktních věd). Náboženské představy se výrazně posunuly směrem k démonismu a teismu. Původní mateřská božstva ztrácejí své výjimečné postavení a většího významu nabývá

¹⁵ PODBORSKÝ, Vladimír, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 45.

¹⁶ Tamtéž, s. 145.

mužský element. Dále dochází k postupnému ústupu přírodních kultů plodnosti a úrody a nastupují abstraktnější rituály, směřující k adoraci nadpřirozených bytostí.

V jihozápadní, západní a severní Evropě vrcholí v eneolitu budování megalitů. Jedná se buď o monumentální kolektivní hrobky (skříňové hroby, dolmeny, chodbové či galeriové stavby), nebo o památky sakrálního, sociokultovního a kalendářního významu (menhiry, menhirové sochy, kromlechy, památky typu henge).¹⁷

2.2.1. Šamanismus

Šamanismus může být chápán jako praxe, umožňující pracovat s jinými realitami a s duchovním světem. Jsou tak označovány zvláštní rituály společenství lovců a sběračů. Šaman je jakýsi vyvolenec duchovních sil, který po obtížné iniciaci dokáže se svou duší vzlétnout do nebes, do vyšších sfér, stejně jako do nižších světů v podzemí. Cestovat do jiných částí kosmu může opakovaně, stejně jako do podsvětí.

Šaman jak ho definuje M. Eliade, je mnohostrannou duchovní osobností. Je současně teologem a démonologem, odborníkem na extázi a léčitelem, ochráncem společenství a stád. Šamanova mnohostranná moc vyplývá z jeho hlubokých iniciačních zkušeností.

Šaman svými rituály odhaluje jiný svět. M. Eliade ho definuje jako svět:¹⁸

„ve kterém je vše možné, kde mrtví ožívají a živí umírají, aby pak vstali z mrtvých, kde lze zmizet a v zápětí se zase objevit, kde jsou zrušeny zákony přírody...“

Mezi ty, kteří se věnovali šamanismu a jeho definici patří i profesor Michael Harner, zakladatel Světové nadace pro šamanská studia:¹⁹

Šaman - muž nebo žena - na přání vstupuje do změněného stavu, aby navázal kontakt a využil obvykle ukrytou realitu s cílem získat vědomosti, moc a aby tak pomohl jiným lidem. Šamanský stav vědomí obsahuje nejen trans nebo transcendentální stav poznání, ale také naučené poznání šamanských způsobů a

¹⁷ PODBORSKÝ, Vladimír, *Dějiny pravěku a rané doby dějinné*, s. 91-92.

¹⁸ VOKOLEK, Václav, *Svět posvátných kamenů I.*, s. 165.

¹⁹ MUSIL, Ivo. Šamani : stránky pro současný šamanismus v České republice [online]. leden 2006 [cit. 2010-03-15]. Co vlastně je a co není šamanismus?. Dostupné z WWW: <<http://samani.hyperlinx.cz/index.php?Z=3>>.

přebrání odpovědnosti v tomto změněném stavu. (...) Do neobvyklé reality nevstupujeme kvůli hře, nýbrž s důležitými cíli. Jeho prožitky se podobají snům. Snům zřetelným, jež cítí reálně a v nichž může kontrolovat své skutky a usměrňovat zážitky. Vstupuje do zcela nové, a přece dávné reality, jež ho zásobuje hlubokými informacemi o významu jeho vlastního života a smrti, a ukazuje mu jeho roli ve stvoření. Během prožitků udržuje vědomou kontrolu nad směry svých cest. Neví však, co odhalí.

Podle Lewise-Williamse:

- Šamanismus v zásadě spočívá na škále institucionalizovaných změněných stavů vědomí
- Zrakové, sluchové a somatické prožitky spojené s těmito stavy vyvolávají vjemy alternativní reality, která má často různé vrstvy (například lovci a sběrači věří v říše duchů, které se nacházejí nad a pod světem každodenního života).
- Šamani – lidé se zvláštními schopnostmi a dovednostmi – údajně mají k této alternativní realitě přístup.
- Chování nervového systému v určitých změněných stavech vědomí u lidí, kteří prožívají, vyvolává iluzi, že se odpoutávají od svého těla.

Šamani toto odpoutání a další prožitky při změněných stavech vědomí využívají přinejmenším ke čtyřem účelům. Připisuje se jim schopnost:

- vstupovat v kontakt s duchy a nadpřirozenými bytostmi
- uzdravovat nemocné
- ovládat pohyby a životy zvířat
- měnit počasí

Tyto čtyři funkce stejně jako schopnost nabývat změněných stavů vědomí údajně šamanům propůjčují nadpřirozené entity, například:²⁰

²⁰ LEWIS-WILLIAMS, David, PEARCE, David, *Mysl v jeskyni: vědomí a původ umění*, str. 157-158.

- různé nadpřirozené mocnosti
- zvířecí pomocníci a další kategorie duchů spojovaných s mocí

Stát se šamanem nebylo původně vůbec jednoduché. Adept šamanství musel být pro toto poslání disponován nejen duševně, ale i fyzicky: kromě vrozené inteligence, vokálních a rétorických schopností, všeobecných znalostí přírodních léčiv, znalostí základů psychologie, atd. musel umět snášet a přemáhat bolest, uvádět se do extáze (v rámci vyčerpávajícího tance) a překonávat následky takové extáze.²¹

2.2.2. Rozvrstvený vesmír

Joan a Roman Vastokasovi, archeologové, kteří zkoumali pozoruhodnou skalní rytinu na nalezišti poblíž Toronta, zaznamenali algonkinský mýtus o vzniku organizace severoamerických šamanů jménem Midewiwin. Vystupuje v něm Lastura (Shell) se svým pomocníkem Medvědem (Bear). „Kosmická osa protíná samý střed světa a vede otvory v různých vrstvách vesmíru.“ Otvory prorazil medvěd tím, že před vznikem šamanské organizace Widewiwin těmito vrstvami protlačil Strom světa; protože chtěl šamanům umožnit cestování po vesmíru. Čtyři vrstvy se nacházejí nad zemským povrchem a další čtyři pod ním. Metafory tohoto druhu obsahuje spousta mýtů o stvoření světa, jež si vyprávějí lidé po celém světě. Stávají se stavební zásadou, na níž spočívají představy o tom, jak lidé a zvířata postupně nabyli nynější podoby. Najdeme je například v mýtech Navahů o vzestupném pohybu čtyřmi vrstvami vesmíru.²²

Temný První svět byl původně domovem Prvního muže, První ženy a dalších bytostí. Žil v něm hmyz, dařilo se v něm rostlinám a stálo v něm pět hor. Když první tvory omrzeli, vyšplhali po rákosovém stvolu do Druhého světa, kde se odehrály další akty stvoření. Konflikty s jeho původními obyvateli však přiměly nově příchozí lidi vyšplhat po rákosu dál, do Třetího světa, kde bylo „světlo, řeky prameny a všeobecná hojnost“. Ani ten ale nebyl ušetřen problémů a konfliktů, a tak lidé zase šplhali dál. S obtížemi dosáhli nejvyšší a konečné úrovně, jíž je svět jak ho známe dnes.

²¹ PODBORSKÝ, Vladimír, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 55.

²² LEWIS-WILLIAMS, DVAID, PEARCE, DAVID, *Uvnitř neolitické mysli: vědomí, vesmír a říše bohů*, s. 80-81.

Zajímavý je také Sluneční tanec indiánů obývajících Velké planiny. Tanečníci krouží kolem ústředního bodu, většinou vyvráceného stromu, který představuje Strom světa; jeho kořeny představují podsvětí, kmen prochází pozemským světem a koruna sahá do nebeského světa – je vlastně obdobou rákosového stvolu. Na vyvráceném stromě jsou vyznačeny tři úrovně vesmíru: orel na jeho vrcholku představuje oblohu, lebka buvola pozemský svět a tabákové obětiny na jeho úpatí jsou určeny pro obyvatele onoho světa. Trojdílný je i rituál sám:

Tanečníci se postí a každý den hodiny tančí kolem posvátného stromu. Posledního dne jsou ti z nich, kteří si zvolili sebemučení, připoutáni ke stromu řemínky uvázanými na bodce, které jsou protlačovány hlubokými zejícími ranami do svalů na jejich hrudi nebo zádech. Tato muka musí vydržet, dokud není odezpíváno 24 písní doprovázejících tanec, což trvá několik hodin...Tanec je považován za úspěšný, jestliže účastník během tohoto dlouhého utrpení dosáhne vize. V tomto případě jsou vidiny průchodu kosmem navozeny extrémní bolestí.

Větší vize byly všem komunitám společné. Nad zemským povrchem se rozprostíral vodnatý, nebeský, horní svět, sestávající z devíti až třinácti vrstev, pod ním se rozprostíralo podsvětí rozpadu a smrti. Prostřední úroveň každodenního života na zemském povrchu byla rozdělena na severní, jižní, východní a západní kvadrant (viz obr. 7).

Dopravní prostředky, jimiž šamani putují kosmem, jsou obvykle typické, pro jejich životní prostředí. Sibiřští šamani žijící na otevřené stepi cestují na koni, šamani z jihoamerického indiánského kmene Tapirapé v povodí Amazonky se zase plaví na kánoi. Hovoří také o letu vesmírem a proměně v ptáky; let je ostatně celosvětově běžnější metaforou než plavba na kánoi.

Ve výpovědích o změněných stavech vědomí se často objevuje líčení pocitu průchodu otvorem nebo tunelem. Jeden ze Sanů v popise svých prožitků ve stavu transu hovořil o „velkém otvoru ve světě duchů“, vedoucím do podzemí. Tyto představy jsou obdobou již zmiňovaného stromu života, rákosového stvolu, po němž podle navahského mýtu šplhali první tvorové, a otvorů pod Polárkou, o nichž vyprávějí Cukčové.

Jak ale vysvětlit, že jsou nejen schopni cestovat mezi různými vrstvami kosmu, ale také komunikovat s bytostmi a silami z říše duchů přítomnými v pozemském světě, stejně jako ve světě nadzemním o podzemním? Duchové jsou *tady*, nikoliv výlučně *tam*. Prostor je metaforou pro „jinakost duchovní říše“. Vidíme-li duchy kolem sebe, pak tato říše není ze zeměpisného hlediska vzdálená. Prostor je způsobem vyjádření rozdílnosti a oddělenosti, šamanova cesta však vyjadřuje možnost opětovného sjednocení.

Odpověď na otázku, jak mohou být duchovní říše z prostorového hlediska odlehle a zároveň imanentní, opět při hlubším studiu najdeme v lidské neurologii. Let vzduchem a cesta tunelem nesporně implikují prostor, pocity letu a pohybu v podzemí však zakouší lidský mozek; to znamená, že se tyto iluzorní děje odehrávají uvnitř hlavy.

Stručně řečeno, víra v rozvrstvený kosmos a pohyb mezi jeho různými úrovněmi je výsledkem fungování lidské nervové soustavy v rozmanitých změněných stavech vědomí. Vír vede tunelem nebo podobným konstruktem dolů do podsvětí, let nahoru do říše na obloze nebo nad ní. To ovšem neznamená, že každý člověk může poznat celé spektrum změněných stavů vědomí. Spíše platí, že ti, kteří s ním mají zkušenost, získávají ve svém společenství vyšší postavení a své prožitky tak mohou „naturalizovat“ – prohlásit je za nezvratnou realitu.²³

3. MEGALITICKÉ MONUMENTY

Megality jsou památky pohřebního, kultovního nebo orientačního či informačního významu, vytvářené v Evropě lidem megalitické doby - „megalitiky“ – od konce neolitu až do doby bronzové. Mohutné kamenné architektury lze najít prakticky po všech kontinentech. Jsou dokladem pokročilého vývoje náboženských představ. V Evropě jsou spojovány s kultem velkého ženského „megalitického“ božstva.

Také v západním Středomoří je tamní megalitická civilizace budována ve znamení dlouhodobé přežívající úcty k Velké bohyni, vystupující často i jako královna mrtvých, jindy jako bohorodička. Skulptury a sošky žen jsou pravidelnou součástí inventáře středomořských megalitických staveb.²⁴

²³ LEWIS-WILLIAMS, DAVID, *Uvnitř neolitické mysli; vědomí, vesmír a říše bohů*, s. 87-89.

²⁴PODBORSKÝ, Vladimír, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 183.

Megalitickými památkami jsou nazývány jednotlivé velké vztyčené kameny nebo stavby z nich. Mají různé pojmenování jako menhir, stéla, dolmen, kromlech, kamenná řada, aj. Popsány byly především na známých evropských lokalitách Stonehenge v Anglii nebo Carnac ve Francii (viz obr. 8).

Megalitická kultura je starší než starověký Egypt. Původně se předpokládalo, že megality jsou jen primitivní ozvěnou egyptského monumentality, ale ve skutečnosti je tomu právě naopak. První egyptské pyramidy se stavěly okolo roku 2700 před Kristem, zatímco mnohé megalitické památky v Bretani byly zbudovány před rokem 400 před Kristem, v Anglii a v Dánsku před rokem 300 před Kristem.²⁵

V roce 1928 významný rakouský archeolog Robert Heine-Geldern napsal první z řady vlivných článků, ve kterém argumentoval, že megality byly vytvořeny během dvou velkých vln pravěké migrace do jihovýchodní Asie. První skupina, "Starší Megalitická kultura," vyústila v neolitu, zatímco druhá, "Mladší Megalitická kultura" byla spojována se zavedením kovu.²⁶

Největší počet, přibližně padesát tisíc megalitických památek, je ve Španělsku a Portugalsku, Francii, Velké Británii, jižním Švédsku a severním Německu. Termíny megalitická kultura a náboženství bylo použito u mnoha kamenných památek. Nicméně žádná megalitická kultura nemohla bez megalitického náboženství existovat. Kameny byly použity tam, kde byly snadno dostupné a monumentální architektura, motivovaná náboženstvím, se objevila synchronně s vzestupem usedlého způsobu života.

Megalitické stavby spadají do čtyř hlavních kategorií. První z nich je chrám, nalezený ve středomořských ostrovech, Malta a Gozo. Maltské chrámy mají pevné stěny z velkých kamenných desek, a jejich půdorys má apsidy připomínající, tvar sedící nebo stojící bohyně (viz. kapitola 5). Druhá a největší kategorie megalitických staveb je pohřební komora, která se dělí na dolmeny (památky ze dvou nebo více vzpřímených kamenů podporující horizontální desky), průchod hrobky, dvůr hrobu, a chodbu (Newgrange). Třetí kategorie je jednotný vzpřímený kámen, nebo menhir (slovo pochází z velšského maen, "kámen", a hir, "dlouhý"). Některé z menhirů nalezené v

²⁵ VOKOLEK, VÁCLAV, *Svět posvátných kamenů I.*, s. 114.

²⁶ LANSING, J. "Megalithic Religion: Historical Cultures." *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. Vol. 9. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. 5826-5829.

Bretani dosahují výšky až šesti metrů. Čtvrtá kategorie je skupina stojících kamenů tvořící buď řadu, nebo kruhy (viz kapitola 3).

Archeologové kdysi předpokládali, že se tyto megalitické památky vyvinuly z jednoduchých až po složitější formy, ale nové chronologie ukazují, že některé velmi propracované budovy byly vytvořeny ještě před zakládáním jednoduchých hrobů. Chrámy a hrobky byly postaveny v podobě Matky Země, což je klíč k pochopení megalitické struktury. Představa, že jeskyně, jsou přirozené projevy pravěkého lůna bohyně, není neolitického původu, ale sahá až do paleolitu, kdy jeskynní úzké průchody a různé dutiny byly označeny červenou barvou. Červená barva označovala pohlavní orgány matky. Známé jsou například hrobky na Maltě, Sicílii a Sardinii, které mají tvar dělohy a vajíčka. Červená půda se nachází pod každým chrámem na Maltě.

Vnitřní struktury mnoha neolitických hrobů nalezené v Irsku mají jasně antropomorfní podobu. Kromě velkého břicha a hlavy, mají některé konstrukce nohy a dokonce i oči. Michael Dames ukazuje, že v neolitické Británii kopec fungoval jako metafora pro bohyni s těhotným břichem. Celá konstrukce tvoří obraz bohyně: kopec je břicho, příkop tvoří zbytek těla (viz kapitola 5).

Shrneme-li tedy účely megalitických staveb:²⁷

- mohlo se jednat o astronomické stavby (prehistorické kalendáře)
- mohly sloužit ke spojení s nadpřirozenými bytostmi (dle mytologie)
- mohly být využívány pro vstup do jiného stavu vědomí a pro čerpání duševní energie (šamani)

3.1. Druhy megalitických památek

3.1.1. Menhir

Slovo menhir pochází z dolnobretaňské keltštiny, men je kámen a hir znamená dlouhý, tedy „dlouhý kámen“. Je to svisle zapuštěný a hrubě opracovaný velký blok horniny (viz obr. 9). Většinou pochází z místních zdrojů a jen výjimečně byly

²⁷ GIMBUTAS, Marija. "Megalithic Religion: Prehistoric Evidence." *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. Vol. 9. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. 5822-5826.

transportovány z větších vzdáleností. Často jsou menhiry součástí kruhu, pak jsou nazývány kromlechy.²⁸

Karel Sklenář předpokládá, že menhiry mohly souviset s hrobem a to tak, že:²⁹

- buď stál kámen na pravěké mohyle, nebo ve zřetelném spojení s ní
- kámen stál v těsné blízkosti podzemního hrobu, jinak neoznačeného
- nebo stál kámen přímo na pohřebišti

a mohly tedy sloužit jako:

- prosté označení polohy hrobu nebo pohřebiště
- jejich magická ochrana
- symbol věčnosti duše nebo života
- symbol nebo sídlo vyšší moci
- sídlo duše
- ztělesnění zemřelého
- označení svatyně vedle megalitické komory
- ústřední bod otevřeného posvátného místa

Menhiry měly tedy sakrální i praktický („sluneční hodiny“, zaměřování hvězd, náhrada kalendáře) význam. Velká koncentrace vzpřímených menhirů je ve francouzské Bretani (viz kapitola 5), kde se podle odhadů z 19. století mělo nacházet kolem 1200 menhirů. Největší z nich (největší na světě) pochází z Locmariaquer „Čarodějny kámen“ (viz obr. 10). V Bretani je možno spatřit řadu dalších velkých menhirů. Největší stojící blok (12 m) se nachází na lokalitě v Kerloas. K menhirovým sochám bývají řazeny např. i giganti z Velikonočního ostrova. V Evropě se koncentrují zejména v jižní a západní Francii, jsou i na Pyrenejském poloostrově, jejich skupiny se vyskytují na Korsice (Filitosa) a v Alalii v severozápadním Toskánsku a v severní Itálii blízko rakouských a švýcarských hranic.

²⁸ SKLENÁŘ, Karel, *Tanec obrů: Není jen Stonehenge*, s. 168.

²⁹ Tamtéž, s. 125.

Menhírové řady (aleje) jsou obyčejně spojovány s francouzskou Bretání, kde jsou velmi časté. Patrně nejznámější jsou v okolí Carnacu: ve třech skupinách je zde dochováno cca 3000 menhirů seřazených v 10-13 řadách, ukončených pravoúhlými nebo polokruhovými sestavami. Předpokládá se, že tyto řady měli astronomický význam a souviseli s plánováním zemědělských prací (vzdáleně podobné jsou tzv. kounovské řady v Čechách (viz obr. 11). Specifickým druhem menhírových řad jsou britské Alignments – řady kamenných bloků, objevující se často v souvislosti s kamennými kruhy či henge.³⁰

Jestliže mohly řada badatelů považuje za symboly bohyně či Matky Země, za posvátná lůna, pak menhíry by mohly být opačným, mužským symbolem. Menhir v Dol-de-Bretagne je obřím, do falické podoby zjevně přitesaným kamenem. Měří 9,5 metrů (viz obr. 12).

Ze srovnání s magickými rituály přírodních národů vyplývá, že sexualita souvisí nejen s plodností, ale i se smrtí a posmrtným životem. Plodnost se totiž neomezovala jenom na tento svět. Proto jsou sexuální symboly pravěku, i u přírodních národů, tak časté. Přesahují člověka i jeho vlastní života a spojují ho s univerzálními silami. Vztyčené kamenné menhíry nejsou pouhými zvětšeninami mužského pohlaví, ale znamením vesmírné vitality.³¹

3.1.2. Dolmen

Tyto první kamenné stavby se pokládají za počátky architektury. Měly kultovní charakter a není vyloučeno, že jsou to první budované svatyně. Byly skládány z velkých nepravidelných kamenných bloků a užívaly se k ukládání těl zemřelých (viz obr. 13).

Několik kamenů bývá svisle zasazeno na obvodu půdorysu, zhruba okrouhlého, někdy čtyřbokého či víceúhlého. To jsou podpory, které vymezují prostor komory (tvoří stěny) a na svých vrcholech nesou jeden či více ležatých balvanů stropních, krycích. Mezery jsou vyplňovány drobnějším kamením. Toto je základní podoba dolmenu.

³⁰ PODBORSKÝ, Vladimír, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 192.

³¹ VOKOLEK, Václav, *Svět posvátných kamenů I.*, s. 125-126.

*Vedle funkcí, které na menhírech hledá věda, jsou také zájmem esoteriků, kteří z nich čerpají sílu a věří, že mají léčivé schopnosti.

3.1.3. Kromlech

Kromlech nebo také cromlech (kelt.) je okrouhlé seskupení jednotlivých vztyčených kamenů, menhirů. Může mít tvar kruhu, oválu, elipsy, ale i neúplného kruhu nebo jen polokruhu. Proto archeologové před obecněji užívaným termínem kamenný kruh upřednostňují právě označení kromlech (viz obr. 14). V archeologické terminologii je již zastaralý a je nahrazen výrazem památka typu henge. Kvadratické či lichoběžníkové kromlechy jsou dokumentovány z Portugalska (Monsaroz) a Francie (Cuise-Lamothe, Crucuno). Obdélný objekt z Crucuno (viz obr. 15) je považován za jeden z nejpozoruhodnějších na světě: jeho strany jsou orientovány astronomicky: kratší respektuje „polední linii“, delší východ slunce v době rovnodennosti, úhlopříčky ukazují východy slunce v době letního a zimního slunovratu pro danou zeměpisnou šířku.

Podle archeologů se zřejmě jedná o vývojově nejmladší typ megalitických okrouhlých svatyní nebo shromaždišť, které se nejčastěji vyskytují na Britských ostrovech. Kromlech v užším slova smyslu je objekt samostatný; neobklopuje ho žádný příkop ani val, na rozdíl od henge. Kromlechy jsou také menší, jejich maximální průměr se pohybuje kolem 20 metrů. Právě kromlechy se vyskytují nejčastěji v nepřístupných vrchovinách Skotska a na ostrovech severně od něho. Podobné okrouhlé kamenné sestavy se daleko řidčeji vyskytují v Bretani, jižní Francii či na Pyrenejském poloostrově.³²

3.1.4. Rondel

Rondely jsou kruhové hliněné příkopové stavby z mladší doby kamenné - neolitu, které byly a neustále jsou náhodně objevovány zejména na území střední a západní Evropy.

Prvý takový objekt se podařilo prozkoumat na jižní Moravě u Těšetic- Kyjovic (viz kapitola 6). Podle významu šlo buď o malé objekty (kolem Ø 40-60 m) s jedním

³² SKLENÁŘ, Karel, *Tanec obrů. Není jen Stonehenge*, s. 141-146.

příkopem, nebo o větší kruhy s dvojitým ohrazením, či o velké areály (Ø přes 200 m) až s trojnásobným příkopem. Lokálně lze rozlišit několik konstrukčních variant rondelů, všechny však spojuje použití stejných stavebních prvků: masivního hrotitého příkopu, jedné, většinou však dvou vnitřních palisád (opevňovacích stěn z kůlů) a zpravidla 4 vstupů, tvořených přírodními „mosty“ přes příkop.

Mnohé rondely i některé pozdější stavby typu henge nemají kruhový tvar, ale jsou zřejmě záměrně víceméně nekruhové, kruhovitě či elipsovité. Snahou stavitelů rondelů bylo zřejmě vytvořit takový tvar svatyně, jaký má Slunce na obzoru. Jak kruhový, tak eliptický tvar svatyně lze považovat za obraz Slunce a projev jeho uctívání. První archeology odkrytý rondel v Evropě byl na Znojemsku.³³

3.1.5. Henge

Důležité je také připomenout (megalitické) monumenty typu „henge“ z britských ostrovů (Stonehenge, Avebury, Woodhenge aj.), z nichž některé zachovávají přesnou dispozici střeoevropských neolitických kruhů; o některých z nich bylo prokázáno, že mimo jiné plnily také funkci nejstarších astronomických observatoří s mnoha kalendářními funkcemi.³⁴

Jedná se o okrouhlý útvar, skládající se z valu, příkopu (obvykle už jen jednoho) a jimi vymezené vnitřní plochy. Na vnitřní ploše se objevují nejčastěji jamky po kůlech, někdy však i vztyčené kameny v kruhu, nebo soustředěných kruzích. Těch s kamennou složkou je pouze třináct a nejslavnější z nich jsou Stonehenge (viz obr. 16, 17, 18) a Avebury (viz obr. 19).

K čemu tyto rozsáhlé objekty sloužily, není do dnes jasné. Mnoho archeologů se domnívá, že nešlo o objekty pro praktické záležitosti, nýbrž o objekty se zvláštním krátkodobým posláním. Nejedná se ani o hradiska, ani o významná sídliště, ani o ohrady pro dobytek, jak se soudívalo. Jedná se o jakási ústřední shromaždiště pro okolní obyvatelstvo k obřadům a obětem. Kruhový prostor je pro shromáždění nejvhodnější, vymezení obvodu zdůrazňuje posvátnost uzavřené plochy. Není

³³ PODBORSKÝ, Vladimír, KAZDOVÁ, Eliška, *Studium sociálních a duchovních kultur pravěku*, s. 183-190.

³⁴ PODBORSKÝ, Vladimír, *Náboženství našich prapředků*, s. 44-45.

vyloučeno i pohřební využití: v příkopech lokality Hambledon Hill se našly roztroušené kosti více než 200 lidí – snad byla vnitřní plocha místem, kde se ukládala těl zemřelých, a po zetlení byly kosti přemísťovány do příkopů.³⁵

3.2. *Megalitické umění*

Megalitické umění je bráno jako ozdoba či dekorace. Ačkoli výskyt megalitických symbolů je pokaždé unikátní, vždy se vyskytují alespoň podobné znaky na nejrůznějších místech. Jedná se o záznamy zrakových vjemů a duševních prožitků.

Umění, které existuje v západní Evropě lze stručně definovat jako gravírování či malování na megality. V Irsku, kde se nachází největší koncentrace tohoto umění, je vždy vyryto na megalitech, které se vyskytují v hrobce, v průchodu mohylou. Umění je harmonicky integrováno do architektury těchto mohyl a je spojeno s astronomickými aspekty. Symboly jsou vryté obrázky na povrchu kamene. Jako rydlo sloužil kus kamene, obvykle křemene. Řezy byly pečlivě vyryté linky uspořádané do sady značek.

Zajímavé je, jakou úlohu tvořil v umění měsíc. Měsíc na sebe neustále přitahoval pozornost, protože neustále měnil tvar a svůj jas. Tyto pravidelné změny se staly základem pro nejstarší známý megalitický kalendář. Lunární pohyb měl nepochybně vliv na příliv a odliv a jeho fáze korelují se sezónními pracemi na půdě. Mircea Eliade došel k závěru, že cykly měsíce – jeho narození, růst, smrt a znovuzrození - odráží cykly lidské existence.

Geometrickým ornamentům na megalitech je přikládán hluboký význam. Za symbol změny jsou považovány motivy úhelníků, kosočtverců a klikatek; mají vypovídat o bytí a zániku (nebytí) jako věčném dynamickém procesu, jako jednotě života a smrti v rytmu cyklických návratů. Za jeden z nejstarších symbolů lidstva vůbec je považován kruh či koule. Kruh je chápán jako reflexe nejvýznamnějšího kosmického tělesa, jako všelidský symbol Slunce – zdroje života a světla; může představovat i kultovní místo, resp. „oltář“; dvojice kruhových otvorů je znamením průchodu bytím a nebytím. Krouživý ornament je odrazem otáčivého pohybu Slunce, planet, vesmíru,

³⁵ SKLENÁŘ, Karel, *Tanec obrů. Není jen Stonehenge*, s. 146-148.

jinak také reflexí věčného koloběhu života a smrti. Symbolem věčných návratů je pak spirála.³⁶

3.2.1. Umění v Newgrange

V této mohyle se vyskytuje celkem 85 zdobených kamenů. Veškeré symboly v Newgrange jsou založeny na geometrických tvarech. Nejčastější formou jsou kosočtverce a věčka, kruhy, spirály, oblouky, rovnoběžné linky a paprsky. Vlastní proces rytí výzdoby do kamene musel být pracný a pomalý. Nedávné experimenty ukazují, že prosté kamenné nástroje se k tomuto úkolu dobře hodily, konkrétně byl patrně používán jako hrot pazourek. Ve většině případů byl vzor „vytřukán“ na kamenný blok s použitím pazourkového hrotu a kladiva. Řady teček pak sloužily jako vodítko pro vznik konečného rytého vzoru. Podle síly pazourku jsou tyto tečky různé – od jemných až po hrubé.

Zejména vchodový kámen je vynikajícím příkladem megalitického umění (viz obr. 20). Mnoho kamenů tvořících chodbu nese výzdobu, a všechny jsou přitesané. I běžný návštěvník může bližším zkoumáním zjistit, že zde byly použity různé techniky „třukání“.³⁷

4. ORIENTACE KULTOVNÍCH STAVEB DÁVNOVĚKU

Je nesporné, že vztah pravěkého člověka k vesmíru, resp. k jeho části pozorovatelné pouhým zrakem, reprezentované Sluncem a Měsícem, planetami a hvězdami, byl kvalitativně jiný, než máme dnes. Pozemské a kosmické prostředí obklopující člověka na úsvitu lidských dějin tvořilo v jeho představách jednotu a navzájem se ovlivňovalo.

Přístup dnešního člověka k vesmíru byl ovlivněn především použitím techniky v astronomii, hlavně dalekohledu. Při pozorování s ním člověk odhalil pravou podstatu kosmických těles. Tím došlo k oslabení kultovní složky vnímání světa a k oddělení

³⁶ PODBORSKÝ, Vladimír, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 169.

³⁷ BRENNAN, Martin, *The stars and the stones: ancient art and astronomy in Ireland*, s. 10-32.

kosmického prostředí od pozemského. Bez snahy znovu přijmout jednotu mezi pozemským a kosmickým prostředím se nemůžeme přiblížit skutečnému vnímání kosmického prostředí našimi prapředky a stanovit hranici míry vlivu kosmu na lidské vnímání. Lze připustit, že vesmír vstoupil do povědomí pravěkého člověka jako „předmět denní potřeby“.

Jedním z prvních, kdo na tuto skutečnost poukázal, byl význačný historik astronomie Zdeněk Horský. S osobností Z. Horského je spjat archeoastronomický, archeogeometrický a archeokalendářní výklad jedné významné archeologické struktury: unikátního velkého eneolitického příkopového ohrazení u Makotřas, jehož výzkum byl prováděn v letech 1973-1975. Podle interpretace Z. Horského se v tomto čtvercovém ohrazení z doby před pět a půl tisíci lety nejspíše odrážejí snahy budovatelů vyjádřit vztah mezi solárním a lunárním kalendářem.

Z. Horský se věnoval i orientaci rondelů. Ukázal, že znalosti pozorování period slunečních a měsíčních východů a západů, známých z pozorovatelské praxe uživatelů Stonehenge, jsou prokazatelně „zakódovány“ již ve starších kultovních architekturách - rondelech z období před 7000 lety i na našem území.

Kosmická tělesa, která zapadala, považovali pravěcí lidé pravděpodobně za smrtelné (procházející obzorovými polohami). Jejich rytmus pohybu na obloze vyjadřoval proměny vegetace, s nimiž je spojena obživa člověka, korespondoval s proměnlivostí lidského života: zrození - východ kosmického tělesa; smrt, zánik - západ kosmického tělesa. Naopak hvězdy cirkumpolární, nikdy nezapadající, vzbuzovaly představu nesmrtelnosti, věčnosti. Možná, že tady jsou kořeny duality pozdějšího, starověk a středověk ovlivňujícího Aristotelova konceptu proměnlivého a neproměnlivého - věčného kosmu.

Slunce, Měsíc a hvězdy, procházející pozemským prostředím přes obzorový dotyk, byly člověku bližší, protože procházely podle představ stejnou genezí (zrodem a zánikem) tak jako člověk. S tím souvisel i přechod lidského pozemského života do posmrtného života.³⁸

Aby svět nezanikl, bylo zapotřebí složitých mystérií. Ta souvisela s nutnými astronomickými znalostmi, protože okamžik, v němž měla být mystéria vykonána, musel být přesně určen. Obsah mystérií musel v té době souviset s

³⁸ PODBORSKÝ, Vladimír, KAZDOVÁ, Eliška, *Studium sociálních a duchovních kultur pravěku*, s. 193-194.

plodností. Ta byla pro zemědělce obrazem obnovy přírody, země, kosmu. Mystický vztah oplodnění mezi člověkem, zemí a kosmem je čímsi novým. Právě na těchto základních kamenech stojí staré vrstvy světových mytologií.

Samozřejmě lúno bohyně, která jistě úzce souvisela s Matkou Zemí, mohlo být dějištěm mystérií zajišťujících obnovu života. Tedy oplodněním. Nepředstavujme si však, že se v nitru svatyně odehrávaly nějaké nevázané sexuální orgie, nešlo přece pouze o plodnost žen ani rozmnožení rodu či úrody. Patrně šlo o něco velkolepějšího. O obnovu světa. Aby měla kosmický rozměr, muselo být spojeno pozemské s nebeským. A tak do úzkého lúna dávné bohyně, Brú na Bóinne, vnikne v jedinečném okamžiku kosmického aktu paprsek slunce. Na jedinečný okamžik ozáří jinak temné a nepřístupné prostory božské dělohy. V té chvíli se stane zázrak. Nehmotné semeno nebes oplodní bohyni a jejím prostřednictvím i samotnou zemi. Toto každoročně opakované mystérium mohlo být základním kamenem globálního pravěkého náboženství, v němž byli lidé pevně svázáni s kosmickým řádem.

Ten zvrtný okamžik se nesměl propást, proto musel být tak přesně stanoven, patrně podle dlouhodobých pozorování a snad i složitých výpočtů. Jen tak se mohlo uvnitř megalitické svatyně odehrát to, co po celých tisíciletích stále ještě funguje.³⁹

4.1. Megality jako astronomické objekty

Celá kognitivní archeologie je úzce spojena s archeoastronomií, která se zajímá o starobylé znalosti nebeských jevů. Obecně vzato však objekty spojené s astronomickými pozorováními nabývají na významu až v pozdním pravěku. U pravěkých megalitických památek západní Evropy a monumentálních staveb civilizací střední a jižní Ameriky ukazuje už jejich orientace hlubokou znalost astronomické problematiky a význam, který tyto kultury pohybu nebeských těles přisuzovaly.⁴⁰

Předpokládá se tedy, že megality byly budovány jako astronomické objekty. Je to samozřejmě velice diskutabilní teorie, ale jistě má své opodstatnění. Je to jen jedno z možných vysvětlení. Zdá se, že menhiry, dokonce i české, mohly vytvářet jakousi

³⁹ VOKOLEK, Václav, *Svět posvátných kamenů I.*, s. 130-135.

⁴⁰ BAHN, Paul, *Archeologie: průvodce pro každého*, s. 63.

astronomickou síť, která měla být odrazem astronomických vztahů a jejich pozorování. Takto získané informace mohly pomáhat při sestavování přesného kalendáře. Je možné, že se také jednalo duchovní propojení s kosmem, propojení nutné ke složitým rituálům a spirituálním praktikám.

Kalendář byl bezpochyby nutný z náboženských důvodů. Dobu setí určil člověk z momentálních znamení, která mu příroda signalizovala, ale čas svátků bylo zapotřebí stanovit s co největší přesností. Základní svátky souvisely s přesným časem rovnodennosti a slunovratů, a proto bylo nezbytné tyto termíny znát.⁴¹

Mnoho profesionálních astronomů v 60. a 70. letech 20. století ohromilo archeology složitými kalkulacemi, které měly prokázat, že pravěcí lidé měli tak hluboké astronomické znalosti, že dokázali sestrojít jakési megalitické počítače. Například Stonehenge bylo podle těchto interpretací přesně seřízeným nástrojem určeným k předpovídání zatmění (viz kapitola 5).

Spousta vynaloženého času a úsilí vedly nakonec k důkazům, že spousta evropských kruhů je skutečně hrubě, ale záměrně propojena s astronomickými jevy a sloužila svým stavitelům především pro kalendářní účely. Tehdejší zemědělci tedy věděli, kdy je třeba zasít obilí a kdy nadešel čas sklizně (nebo by snad bylo možné se domnívat, že něčeho takového byli schopni bez obřích kamenných kalendářů?)⁴²

Jako příklad megalitické stavby, ve které jsou dokazatelné souvislosti s astronomií, je komplex Boyne Valley v Irsku. V ohbí řeky Boyne najdeme tři ohromné kamenné stavby. Známe je pod jmény Newgrange, Knowth a Dowth. Počátky celého tajemného komplexu klademe dle nejnovějších výsledků měření pomocí rozpadu radioaktivního uhlíku někam mezi 3700-3200 před Kristem. Datovat kameny ovšem nedokážeme, takže se přece jen jedná o jistý odhad. Každopádně se tu setkáváme s nejstaršími lidskými stavbami, tedy skutečnou architekturou, na planetě Zemi.⁴³

⁴¹ VOKOLEK, Václav, *Svět posvátných kamenů I*, s. 130-131.

⁴² BAHN, Paul, *Archeologie: průvodce pro každého*, s. 65.

⁴³ VOKOLEK, Václav, *Svět posvátných kamenů I*, s. 130-131.

5. KLASICKÉ PŘÍKLADY MONUMENTÁLNÍCH STAVEB

5.1. Monumentální stavby na Britských ostrovech

5.1.1. Stonehenge

Stonehenge se nachází několik kilometrů od Salisbury v anglickém hrabství Wiltshire. Tvoří ho soubor megalitů, které pocházejí z přechodného období mezi mladší dobou kamennou a dobou bronzovou.

S příchodem moderních metod na určování stáří bylo možno konečně určit věk monumentu. Uhlíkovou metodou C14 se zjistilo, že monolity byly vztyčeny, čtyři až pět století před vznikem mykénských památek. V padesátých letech R.J.C. Atkinson dokázal, že celý komplex byl budován postupně.⁴⁴

Důležitou součástí Stonehenge je patní kámen Heel Stone. Kámen měl údajně původně dvojče a Slunce vycházelo mezi nimi. Později ve druhé fázi stavby, vznikla ve směru k této dvojici kamenů tzv. avenue.⁴⁵

Když projdete směrem k vnitřní svatyni a vkročíte za kruhový val, dostanete se k Aubreyovým jámám, pojmenovaným po Johnu Aubreyovi, který je v 16. století objevil. Jejich soustavu tvoří 56 rovnoměrně rozmístěných jam o průměru 0,75 až 1,8 metrů s hloubkou 0,6-1 metr. Jámy zasypané štěrkem a kamením, jsou rozmístěny v kruhu a z vnější strany jsou obklopeny příkopem a valem. Funkce jam mohla být i rituální. Mohly sloužit obětem a zprostředkovávat tak člověku spojení s podsvětím. Aubrey dospěl k tomu, že rozmístění kamenů má astronomický a kalendářní význam.

Do Aubreyova kruhu je vepsán pomyslný obdélník, v jehož vrcholech se tyčí čtyři kamenné monolity – Staniční kameny (Station Stones). Za Aubreyovým kruhem se nachází impozantní prstenec o průměru 41 metrů, který sestává z 30 tzv. Sarsenských kamenů (Sarsen Stones). Jejich pojmenování je údajně odvozeno od pojmu Saracén – historického názvu pro arabské kmeny, čímž je zřejmě míněno, že kameny nepocházejí

⁴⁴ ALBANESE, M., KOUPILOVÁ, M., *Starověké civilizace: světy, které objevila archeologie*, s. 26.

⁴⁵ MINISTR, Zdeněk, *Géniové dávnověku: 7000 let orientace ke slunci*, s. 95-97.

přímo z daného místa. Tyto kameny se tyčí do výše asi 5 metrů a každý z nich váží kolem 25 tun. Kolem dokola jsou zastřešeny kamennými překlady. Archeologové se domnívají, že sarsenské kameny byly kolem roku 2450 př.n.l. dotazeny z dolů Overton Down, asi 30 kilometrů severně od Stonehenge. Jako dopravní prostředek zřejmě posloužily sáně tažené voly, přemístění jednoho kamene trvalo zřejmě několik týdnů.

Projdeme-li dále, narazíme na dvojitý kruh, sestavený z osmdesáti pěti kamenů modrého zabarvení, tzv. „modrokamenů“. Do vnitřního kruhu vede 2 metry široká brána, naznačená pěti páry kamenů, jejichž orientace severovýchodním směrem odpovídá tradičnímu směru přístupové cesty a brány z Patních kamenů.

Existuje několik názorů, jaký účel vlastně Stonehenge plní. John Aubrey při svém výzkumu zjistil, že rozestavení kamenů má určitý astronomický význam – stal se tak určitým průkopníkem archeoastronomie. Teprve Gerald Hawking (1928 – 2003), britský astronom působící většinu svého života na Bostonské univerzitě ve Spojených státech, však zaznamenal celkem 165 jevů, jejichž průběh se dá díky Stonehenge pozorovat.

Většina z nich nějakým způsobem souvisela s východy a západy Slunce a Měsíce a to zažehlo víru mnoha lidí v to, že tato megalitická stavba byla postavena hlavně kvůli upamatování si slunovratů.

Britští archeologové z Bournemouth University uveřejnili 22. září 2008 svou domněnku, že Stonehenge kdysi sloužilo jako poutní místo, kde byly léčeny různé nemoci. Nasvědčují tomu pozůstatky pohřbů – na mnoha lidských ostatcích v okolí Stonehenge byly totiž nalezeny různé deformace. Modré kameny s bílým tečkováním tvoří klíč k pochopení Stonehenge, nejslavnější pravěké památky Británie.

„Našli jsme několik důvodů pro přesvědčení, že tyto kameny byly vztyčeny jako součást víry v jejich léčivé působení,“ uvedl Wainwright. Jinak řečeno, původní Stonehenge sloužilo jako léčebné centrum, využívající magických vlastností modrých kamenů.

Při vykopávkách se našly celé hromádky jejich odštěpků. „Končily v hrobech rozptýlených v oblasti Stonehenge – dokládá to, jak tento kámen lidi fascinoval.“

Víra v léčivou moc doleritu přežívá dodnes – ne už ve Stonehenge, kde byly modré kameny nahrazeny bloky z pískovce, ale v pohoří Preseli, odkud je před více než dvaadvaceti stoletími dopravili do Stonehenge. „Lidé v Preseli stále věří, že je modrý

*kámen a voda, která z něj vyvěrá, mohou vyléčit z kašle a pomáhat při srdečních onemocněních.*⁴⁶

Stonehenge také mohlo být konečnou zastávkou ritualizovaného pohřebního procesí, které začínalo na východě u Woodhenge během západu Slunce a během noci po přebrození řeky Avon došlo až ke Stonehenge, kam dorazilo během východu Slunce.

Za podobným výkladem stojí také historik a spisovatel Mircea Eliade s tvrzením, že všechny megalitické stavby byly zasvěceny kultu mrtvých a sloužily tedy k pohřebním obřadům.⁴⁷

5.1.1.1. Lučištník z Amesbury

V jihoanglickém Amesbury, pět kilometrů od slavné megalitické stavby, se přesně před rokem našel hrob s kompletní kostrou dospělého muže a stovkou předmětů. Hrob vyvolal mezi odbornou veřejností senzaci. Muž byl nazván "lučištníkem" podle dvou břídlícových destiček, které se daly přivázat na předloktí a chránily ruku před úderem tětivy po vystřelení šípu (viz obr. 21, 22). Díky bohatství čtyři a půl tisíce let starého hrobu ho někteří novináři dokonce nazvali "Králem Stonehenge".

Vědci podle zkoumání jeho ostatků zjistili, že to býval urostlý a zdatný muž, který se pár let před smrtí (zemřel ve věku 35 - 45 let) vážně zranil - utrl si česku na levém koleně. Po úrazu kulhal a trpěl bolestivým chronickým zánětem kostí. Největší překvapení však vědcům přinesla analýza izotopů kyslíku ve sklovině jeho zubů. V době tvorby a růstu druhých zubů se do skloviny ukládají prvky, které přijímáme potravou. Kyslík se do nich dostává téměř výhradně z vypité vody. A protože zastoupení izotopů kyslíku ve vodních zdrojích věrně odráží teplotní a srážkové poměry v dané oblasti, je možné celkem spolehlivě určit, kde člověk v době růstu svých zubů žil. "Lučištník" z Amesbury pak zjevně nepil vodu z britských ostrovů, ale z mnohem chladnější oblasti. Podle všeho vyrůstal v Alpách - na území dnešního Švýcarska, Německa nebo Rakouska. Do dnešní Británie musel přijít až jako dospělý.

"Lučištník z Amesbury" každopádně přinesl do Británie řadu novinek. Jednak typ keramiky nálevkovitého tvaru, nové druhy pazourkových nástrojů a dovednost práce s kovem. Tři měděné dýky, které dostal do hrobu, sloužily patrně jako odznaky moci, ani jedna se nehodila jako zbraň. Pro archeology jsou však důležitým důkazem, že kultura dovezená na ostrovy z kontinentu pomohla Británii vyvést z doby kamenné.⁴⁸

⁴⁶ Novinky [online]. 15. října 2008 [cit. 2010-03-21]. Tajemství Stonehenge je ukryto v modrých kamenech. Dostupné z WWW: <<http://www.novinky.cz/cestovani/151246-tajemstvi-stonehenge-je-ukryto-v-modrych-kamenech.html>>.

⁴⁷ AVENI, Anthony, *Schody ke hvězdám: Astronomie dávných civilizací*, s. 75-81.

⁴⁸ NOVOTNÝ, Michal. 21. století [online]. 18.4.2003 [cit. 2010-03-15]. Postavili Stonehenge Švýcaři?. Dostupné z WWW: <<http://www.21stoleti.cz/view.php?cisloclanku=2003041832>>.

5.1.2. Newgrange

Tvrzení, že takzvané megalitické hrobky souvisejí s kultem ženské bohyně, dokazuje megalitická stavba v Newgrange (viz obr. 22). V období neolitu hrobka sloužila jako střed obřadních činností.

Newgrange je jedno z nejznámějších prehistorických míst na světě a samozřejmě nejslavnější ze všech irských prehistorických lokalit. Mohyla leží na břehu řeky Boyne hodinu cesty severně od irského hlavního města Dublinu. Areál u řeky Boyne tvoří tři mohyly z neolitu, Dowth, Knowth a Newgrange. Hrobka byla postavena takovým způsobem, že za úsvitu v nejkratším dni v roce, zimního slunovratu, úzký paprsek slunečního světla na velmi krátkou dobu osvětlí místnost na konci dlouhé chodby (viz obr. 23). Masivní komplex Newgrange je přibližně 5000 let starý a radiokarbonová metoda ukazuje, že je o více než 500 let starší než velká pyramida v Gíze v Egyptě a předchází také Stonehenge asi o 1000 let.

Stovky let byl tato mohyla schovaná pod terénem, až v 17. století ji objevili místní obyvatelé, kteří hledali vhodný stavební kámen. Newgrange vykopali až archeolog Michal J. O'Kelly mezi roky 1962 a 1975.

Před vstupem dovnitř leží obrovská vstupní deska bohatě zdobena vrytými trojitými spirálami a kosočtverci. Třiačtyřicet vertikálních kamenných kvádrů nesoucích desky tvoří dvacet metrů dlouhou, úzkou chodbu, vedoucí do hloubky pahorku a zakončenou třemi komorami (viz obr. 24).

Velké ostře řezané balvany, nazývané mísovými kameny, zaujímají podlahy výklenků (ve východním jsou dva - jeden umístěn do druhého). V těchto mísách měly být uloženy lidské ostatky a také pohřební obětiny bohům, které měli mrtvé doprovázet. Tyto dary obvykle tvořily nádoby, spony, či korále. Ze všech objevených hrodek se bohatostí vzorů, různorodostí motivů a technickou dokonalostí provedení může s Newgrange srovnávat pouze hrobka Gavrinis v JV Bretani. Newgrange lze vidět jako počátek dekorativního umění a architektury v Irsku.

Když byly chodba a komora v roce 1967 odkopána, bylo nalezeno jen málo artefaktů a ostatků. Byly nalezeny lidské ostatky, jak spálené, tak nespálené. Představovaly ostatky 4-5 osob, a to, vzhledem k rozměrům mohyly, dodává váhy

domněnce, že šlo o pohřebiště nějakých významnějších osob. V mnoha jiných menších mohylách bylo nalezeno větší soustředění lidských ostatků – kosti a popel většinou prostých občanů. Poloha ostatků v komoře Newgrange napovídá, že byly původně umístěny v mísách, dominujících jednotlivým výklenkům, ale v průběhu století byly rozházeny.

Mnoho místních pozůstatků bylo také vykopáno z půdního podloží, tvořeného sesunutými částmi náspu. Úlomky keramiky, hrotů šípů, diskovitých korálků, zvířecích kostí a různých pazourkových nástrojů naznačují, že v bezprostřední blízkosti mohly musela sídlit poměrně velká komunita.

5.1.3. Knowth

Jedná se o největší mohylový komplex v Irsku. Je tvořen centrální mohylou a asi 18 vedlejšími mohylami. Jednotlivé části na sobě nejsou závislé, ale každá vede k centrální mohyle (viz obr. 25, 26).

Knowth obsahuje více než třetinu z celkového počtu příkladů megalitického umění v celé západní Evropě. Bylo zde nalezeno více než 200 zdobených kamenů. Značná část uměleckých děl se nachází na obrubníku u vstupu do této pohřební komory (viz obr. 27). Symboly mají typické spirálovité tvary. Zajímavé je, že značná část tohoto díla, byla vyryta na zadních stranách kamenů. Tento druh megalitického umění je známý jako skryté umění. Je možné, že má být umění skryto, nebo se jedná pouze o to, aby mohly být kameny použity i z druhé strany.⁴⁹

5.2. Monumentální stavby na Maltských ostrovech

Na Maltském ostrově lze zpozorovat „chrámy trojlístkového půdorysu.“ Málokdo ví, že tyto chrámy jsou mnohem starší než slavná Cheopsova pyramida v Egyptě, která byla dokončena v půli třetího tisíciletí před n. letopočtem.

⁴⁹ BRENNAN, Martin, *The stars and the stones: ancient art and astronomy in Ireland*, s. 10-32.

Pověstné „trojlístkové chrámy“ byly budovány, resp. přestavovány a doplňovány od 4. do 2. tisíciletí př.n.l. Stavěly je z nasucho kladených velkých otesaných, někdy ještě reliéfně zdobených kamenných bloků. Obvykle jsou dvě až tři stavby obehnané kamennou zdí a vytvářejí tak jedinečné architektonické komplexy. Vnitřní prostory chrámů jsou vzájemně propojené kamennými koridory a nesou stopy složitěho vnitřního kamenného interiéru včetně „oltářů“, ohnišť, hliněných nádob, ženských kamenných soch, apod.

5.2.1. Ggantija

Za jeden z nejstarších a nejlépe zachovaných staveb tohoto typu je považován chrám Ggantija (viz obr. 28). Jeho začátky sahají do 4. tisíciletí př.n.l., kdy zde byl vybudován typický trojlístkový monument. Stopy původní červené polychromie zdiva jsou uváděny do souvislosti s krví obětních zvířat se vztahem ke chtonickému božstvu. Z vnitřků chrámů pochází početná keramika a řada zlomků kamenných ženských figur včetně hlav.

5.2.2. Mnajdra

Tuto starobyrou svatyni tvoří komplex dvou typických trojlístkových staveb, obehnané zdí, k němuž přiléhá další malý samostatný chrámek (viz obr. 29). Z inventáře budov se dochovalo kromě střepů nádob několik hrubě opracovaných kamenných figur včetně ženského torza s naznačeným skeletem na zádech.

5.2.3. Tarxienské chrámy

Jedná se o největší chrámový komplex. V konečné podobě jej tvoří 3 trojlístkové svatyně obehnané zdmi, k nimž je připojena další menší sakrální stavba (viz obr. 30).

Na otesaných kamenných blocích hlavní budovy je reliéfní a rytá výzdoba: jsou to pruhy nekonečných spirál, falické motivy zvířat atd. V jeho západní části se nacházela svatyně „Velké Matky“ se zbytky vápencové skulptury ženy monumentálních rozměrů a s kamennými figurkami žen. V Jižním chrámu uvidíte bezhlavou sochu "bohyně plodnosti", velmi statnou ženu, která musela (i s hlavou) měřit alespoň 2,5 metru.

5.2.4. Hagar Qim

Z vnitřního zařízení těchto staveb zaujme zejména velký vydlážděný lichoběžníkový prostor, napojený na hlavní vstup do největší svatyně, v němž se nachází kamenný oltář s reliéfní spirálovou výzdobou (viz obr. 31). Z Hagar Qim pochází „Venuše z Malty“ - terakotová soška naturalisticky ztvárněného stojícího ženského těla s velkými prsy a levou rukou položenou na břicho a další sošky obézních „bezhlavých bohyní.“

5.2.5. Hypogeum

V souvislosti s maltskými chrámy je třeba zmínit ještě jeden mimořádně významný sakrální objekt: je jím podzemní „hypogeum“ na lokalitě Hal Saflieni (viz obr. 32). Jsou zde vybudovány, neobyčejně složitě členěné, třípatrové podzemní prostory, propojené chodbami a schodišti. Nachází se tu početné sály, komory a otvory pro postavení idolů či pro sakrální mobiliář. Překvapení přinesl výzkum spodního podlaží: tamní původní chrám se postupně změnil v pohřebiště; v téměř 1 m mocné vrstvě hlíny, kostí, keramiky a ozdob tu mělo být pohřbeno až na 7000 lidí.⁵⁰

⁵⁰ PODBORSKÝ, Vladimír, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 181-187.

5.3. Monumentální stavby v Bretani

Velká koncentrace vzpřímených menhirů se nachází ve francouzské Bretani, kde se podle odhadů z 19. století mělo nacházet kolem 1200 menhirů. Největší z nich pochází z Locmariaquer (viz obr. 10). Měřil původně 21-23 m a vážil kolem 350 tun; odedávna se nacházel povalený na zemi, rozbitý na 5 kusů (jeden kus se nedochoval). Patrně nikdy nestál – zřítel se hned při pokusu o postavení.⁵¹

Významné jsou také Carnacké řady (viz obr. 8). Jedná se o velké množství vyrovnaných řad přesně seřazených menhirů. Carnac je světovým unikátem, kde se nacházejí tři obrovská seskupení menhirů v celkovém počtu kolem 3000 kamenů v řadách o délce téměř 4 kilometry. Lid mladší doby kamenné tyto monumentální řady menhirů u Carnacu postavil zhruba v letech 3500 - 1800 př. n. l. Vzdálenosti mezi kameny a zejména jejich orientace nahrávají hypotéze, že Carnac byl jakýmsi slunečním chrámem. Řadová seskupení jsou orientována astronomicky buď severojižním směrem, nebo na východy a západy slunce ve dnech rovnodennosti.⁵²

6. MEGALITICKÉ PAMÁTKY V ČR

Již od počátků intencionálního zájmu o starožitnosti se vedou spory o existenci megalitů v Čechách. J. L. Píč dal roku 1898 provést sondáž, u některých potenciálních českých menhirů (Drahomyšl, Klobuky, Březno), která prokázala, že materiál podloží se neshoduje s materiálem vlastních kamenných objektů, a proto sem musely být přivezeny a uměle zasazeny. Tím ovšem nebyla vyvrácena přirozená skepse vůči řadě dalších smyšlených megalitů, o nichž se prokázalo, že jde o pouhé přírodní útvary (Lipovice u Strakonice, Liběchov aj.).

Reálně lze v souvislosti se skutečnými megality uvažovat v Čechách o 3,5 m vysokém menhiru ze železitého pískovce stojícího u obce Klobuky u Slaného (viz obr. 33), lidově označovaného jako „Zkamenělý pastýř" nebo „Kamenný muž"; 1,5 m

⁵¹ PODBORSKÝ, Vladimír, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 190.

⁵² Bretaň [online]. 19.8.2008 [cit. 2010-03-17]. Bretaň - Megalitické památky. Dostupné z WWW: <<http://bretan.poznavaci-zajezdy.cz/megaliticke-pamatky.html>>.

vysoký menhir stál také odpradávná u obce Chabry na severním okraji Prahy; pozoruhodná je lokalita u Kounova na Strakonicku - známé „kounovské kamenné řady“ (viz obr. 11), označovaná také jako „český Carnac“: v kopcovitém terénu se tu nachází 17 řad až 1 m vysokých kamenů, zasazených původně do 30 cm hlubokého příkopku; řady jsou orientovány severojižním směrem a mohly snad sloužit ke kalendářním účelům. Některé kamenné stély, např. z rondelů doby bronzové u Horního Metelska nebo u Čakovic, zahrnované někdy také do kategorie megalitů, megality ve skutečnosti nejsou. Problémem všech skutečných českých megalitů je jejich datování: jen obecně je možno uvažovat o jejich eneolitickém až bronzovém stáří.

6.1. Rondel u Těšetic-Kyjovic

Jedná se o rondel lidu s moravskou malovanou keramikou, který byl prozkoumán na Znojemsku (viz obr. 34). Uvnitř kruhů byly objeveny kulturní jámy, z nichž některé je možné označit za obětní. V prostoru rondelu v Těšeticích-Kyjovicích se našlo na 300 kusů ženských a zvířecích fragmentů (úlomků) a byly tu i náznaky jiných sakrálních aktivit, včetně lidských obětí. Je nepochybné, že uvnitř kruhů se odehrávali velké, snad cyklicky se opakující obřady spojené s kultem plodnosti a úrody, že se sem přinášely obětiny, že se tu shromažďovali členové vyšších společenských (nádorodových) jednotek. S velkou pravděpodobností, téměř s jistotou, plnily rondely také funkci přírodního kalendáře. Jsou totiž projektovány tak, aby jedním z vchodů bylo možno zachytit paprsky vycházejícího slunce vždy v době kolem jarní a podzimní rovnodennosti; zejména jarní termín byl důležitý pro zahájení polních prací.⁵³

6.2. Pohřební stavba z Března u Loun

Jedná se o příkopem vymezený čtverec o straně asi 300 m v prostoru eneolitického sídliště z doby kolem poloviny 4. tisíciletí př.n.l (viz obr. 35). Archeoastronomický průzkum tu dospěl k závěru, že čtverec byl orientovaný k významným bodům: spojnice jihozápadního rohu s branou ve východní straně má

⁵³ PODBORSKÝ, Vladimír, *Náboženství našich prapředků*, s. 42-44.

ukazovat k západu Slunce při zimním slunovratu, ze severozápadního rohu přes západní bránu vede zase linie k západu při letním slunovratu. Byly zde prováděny skříňkové kostrové pohřby ve skrčené poloze.⁵⁴

⁵⁴ SKLENÁŘ, Karel, *Tanec obrů. Není jen Stonehenge*, s. 166.

ZÁVĚR

První kapitola navozuje otázku, zdali je vůbec možné, alespoň částečně, zrekonstruovat duchovní život pravěkého člověka, protože naše interpretace jsou ovlivněné současností.

Náboženské obřady byly patrně dokonale propojeny s životem a vědomím posvátnosti. Magie rituálů velkých svátků, patrně souvisí s mezními okamžiky slunečního kalendáře a nejspíš se opírá stejně tak o iracionální prvky jako o běžnou skutečnost. Posvátné a reálné se prolínalo. My ovšem hranici mezi oběma pojmy nedokážeme stanovit. Naše pojetí posvátnosti i skutečnosti jsou nejen odlišné, posunuté, ale možná zcela jiné. Třeba úplně protikladné. Stejně tak účel megalitických staveb může být mnohostranný a také se může měnit s časem. Nelze tedy dělat jednostranné závěry. I přesto se domnívám, že za pomoci dlouhodobých výzkumů odborníků a aplikování logiky na důkazy, které z této doby zbyly, lze vydedukovat a zrekonstruovat duchovní život lidí z této doby.

Druhá kapitola konkrétněji pojednává o náboženství v době neolitu, kdy vzniká kult Matky Země. Popisuje místa uctívání této „bohyně“ a také zmiňuje oběti, které jí byly přinášeny pro usmíření či splnění určitých přání. Věnuje se také náboženským představám v době eneolitu, ve kterém vrcholí nejstarší forma mystického prožívání, šamanismus. S pojmem šamanismus nelze opominout víru v rozvrstvený vesmír, a proto jsem uvedla za příklad mýtus o vzniku světa podle severoamerických šamanů. Zmiňuji se zde také o možnostech cestování mezi jednotlivými vrstvami vesmíru.

Třetí kapitola se věnuje jednotlivým typům megalitických monumentů a dále megalitickému umění, které nelze v souvislosti s náboženstvím této doby nezmínit. Zdrojem informací o neolitických duchovních sítích je bezesporu výzdoba hrobek v oblasti Knowth a Newgrange zmiňovaných v páté kapitole. Strop v těchto hrobkách jakoby spirálovitě mířil vzhůru a tvoří jakýsi vír, což má naznačovat základní tvar, který vidí lidé ve změněných stavech vědomí (šamani). Je to symbol přechodu z jedné dimenze bytí do jiné.

Čtvrtá kapitola ukazuje i jiné využití megalitických monumentů. Konkrétně je zobrazuje jako astronomické objekty, z nichž získané informace, mohly napomáhat při sestavení kalendáře, který byl bezpochyby nutný z náboženských důvodů. Kosmická

tělesa, která zapadala, považovali pravěcí lidé pravděpodobně za smrtelné. Jejich rytmus pohybu na obloze vyjadřoval proměny vegetace, s nimiž je spojena obživa člověka, korespondoval s proměnlivostí lidského života: zrození - východ kosmického tělesa; smrt, zánik - západ kosmického tělesa.

Pátá kapitola uvádí klasické příklady megalitických staveb v Evropě. Autorka se snažila vybrat ty nejzajímavější stavby a také vystihnout jejich podstatu a důvod proč lidé vynakládali svou energii na stavbu těchto monumentů.

Konečná kapitola se pak zabývá stavbami z tohoto období, které se vyskytují na našem území.

POUŽITÁ LITERATURA

ALBANESE, Maria Ausilia, et al. *Starověké civilizace: světy, které objevila archeologie*. 6. Čestlice: Rebo, 2008. 352 s. ISBN 978-80-255-0082-8.

AVENI, Anthony. *Schody ke hvězdám: Astronomie dávných civilizací*. 1. Praha: Dokořán, 2004. 272 s. ISBN 80-86569-48-9.

BAHN, Paul. *Archeologie: průvodce pro každého*. 1. Praha: Dokořán, 2007. 130 s. ISBN 978-80-7363-065-2.

BRENNAN, Martin. *The stars and the stones: ancient art and astronomy in Ireland*. 1. Thames and Hudson, 1984. 208 s. ISBN 0500272832.

ELIADE, Mircea. *Dějiny náboženského myšlení 1: od doby kamenné po eleusinská mystéria*. 1. Praha: Oikoymenh, 1995. 429 s. ISBN 978-80-7298-288-2.

GIMBUTAS, Marija. "Megalithic Religion: Prehistoric Evidence." *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. Vol. 9. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. 5822-5826.

LANSING, J. "Megalithic Religion: Historical Cultures." *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. Vol. 9. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. 5826-5829.

LEWIS-WILLIAM, David. *Mysl v jeskyni: Vědomí a původ umění*. 1. Praha: Academia, 2007. 408 s. ISBN 978-80-200-1518-1.

LEWIS-WILLIAMS, David; PEARCE, David. *Uvnitř neolitické mysli: vědomí, vesmír a říše bohů*. 1. Praha: Academia, 2008. 398 s. ISBN 978-80-200-1644-7.

MINISTR, Zdeněk. *Géniové dávnověku: 7000 let orientace ke slunci*. 1. Praha: Mladá fronta, 2007. 296 s. ISBN 978-80-204-1454-0.

PODBORSKÝ, Vladimír; KAZDOVÁ, Eliška. *Studium sociálních a duchovních struktur pravěku*. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2007. 392 s. ISBN 978-80-210-4330-5.

PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství našich prapředků*. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1994. 177 s. ISBN 80-210-0970-5.

PODBORSKÝ, Vladimír. *Dějiny pravěku a rané doby dějinné*. 3. Brno: Masarykova univerzita, 2006. 325 s. ISBN 80-210-4153-6.

PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství pravěkých Evropanů*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita: 2006. 607 s. ISBN 8021041781.

PRESTON, James. "Goddess Worship: An Overview." *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. Vol. 6. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. 3583-3592.

SKLENÁŘ, Karel. *Tanec obrů: není jen Stonehenge*. 1. Praha: Academia, 1996. 236 s. ISBN 80-200-0415-7.

VOKOLEK, Václav. *Svět posvátných kamenů 1*. 1. Praha: Eminent, 2005. 192 s. ISBN 80-7281-206-8.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Bretaň [online]. 19.8.2008 [cit. 2010-03-17]. Bretaň - Megalitické památky. Dostupné z WWW: <<http://bretan.poznavaci-zajezdy.cz/megaliticke-pamatky.html>>.

MUSIL, Ivo. Šamani : stránky pro současný šamanismus v České republice [online]. leden 2006 [cit. 2010-03-15]. Co vlastně je a co není šamanismus?. Dostupné z WWW: <<http://samani.hyperlinx.cz/index.php?Z=3>>.

Novinky [online]. 15. října 2008 [cit. 2010-03-21]. Tajemství Stonehenge je ukryto v modrých kamenech. Dostupné z WWW: <<http://www.novinky.cz/cestovani/151246-tajemstvi-stonehenge-je-ukryto-v-modrych-kamenech.html>>.

NOVOTNÝ, Michal. 21. století [online]. 18.4.2003 [cit. 2010-03-15]. Postavili Stonehenge Švýcaři?. Dostupné z WWW: <<http://www.21stoleti.cz/view.php?cislocianku=2003041832>>.

SEZNAM A PŮVOD OBRÁZKŮ

- Obr. 1** *Nález spodní lidské čelisti dokládající pohřební rituály v oblasti Atapuerce.*
(<http://www.osel.cz/index.php?clanek=3435>)
- Obr. 2** *Skalní umění v jeskyni Lascaux.*
(http://www.theodora.com/wfb/photos/spain/spain_photos_2.html staženo dne 26.2.)
- Obr. 3** *Nástěnná malba v Lascaux (lov zvěře).*
(<http://jawilly2006.wordpress.com/2009/11/>)
- Obr. 4,5** *Zobrazení Matky Země, Magna Mater.*
(<http://www.inanna.virtualave.net/mother.html>)
- Obr. 6** *Keramika nalezená v obětní jámě v Božicích.*
(http://www.phil.muni.cz/archoe/uam/htm/buttons_hm/oddeleni_archeologie/sbornik/m7_2002/kovarnik.html)
- Obr. 7** *Rozvrstvený vesmír podle představ šamanů.*
(LEWIS-WILLIAMS, David; PEARCE, David. *Uvnitř neolitické mysli: vědomí, vesmír a říše bohů*, s. 84.)
- Obr. 8** *Menhírové řady: oblast Carnac v Bretani.*
(http://3.bp.blogspot.com/_mr-PNhZ6Xhg/SHDDaJcKlXI/AAAAAAAAABRE/51_P1CuHtf0/s1600/carnac-stones.jpg)
- Obr. 9** *Menhir.*
(http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Belle-Ile_menhir_Jean.jpg)
- Obr. 10** *Jeden z největších menhirů v Locmariaquer v Bretani.*
(VOKOLEK, VÁCLAV, *Svět posvátných kamenů I.*, s. 168)
- Obr. 11** *Kounovské kamenné řady.*
(<http://www.obec-kounov.cz/kounovske-kamenne-rady/>)
- Obr. 12** *Bretaňský menhir měřící 9,5 m.*
([http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dol_de_Bretagne_\(p8310026\).jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dol_de_Bretagne_(p8310026).jpg))
- Obr. 13** *Ukázka klasického dolmenu.*
(<http://www.south-armagh.com/index.cfm/area/information/page/archaeology>)
- Obr. 14** *Klasický kromlech ze severu Anglie (Castlerigg poblíž Keswicku).*
(<http://cs.wikipedia.org/wiki/Kromlech>)
- Obr. 15** *Kromlech obdélníkového tvaru v oblasti Crucuno.*
(http://farm4.static.flickr.com/3201/2922907860_ff0ae9c6df.jpg)
- Obr. 16** *Stonehenge.*
(<http://mail.colonial.net/~hkaiter/scienceimagesB/Stonehenge.jpg>)
- Obr. 17** *Patní kámen Stonehenge „Heel stone.“*
(<http://en.wikipedia.org/wiki/Stonehenge>)

- Obr. 18** *Tři hlavní období výstavby Stonehenge.*
(<http://abyss.uoregon.edu/~js/glossary/stonehenge.html>)
- Obr. 19** *Největší prehistorický kamenný kruh na světě Avebury.*
(<http://www.logoschristian.org/links/>)
- Obr. 20** *Ukázka megalitického umění. Bohatě zdobený vstupní kámen do hrobky mohyly Newgrange.*
(http://cestovani.idnes.cz/foto.asp?r=igsvet&c=A080307_144321_igsvet_tom)
- Obr. 21** *Lučištník z Amesbury.*
(<http://www.21stoleti.cz/view.php?cisloclanku=2003041832>)
- Obr. 22** *Destičky chránící předloktí pře úderem po vystřelení šípu.*
(<http://www.21stoleti.cz/view.php?cisloclanku=2003041832>)
- Obr. 23** *Newgrange.*
(<http://www.eternalidol.com/?p=357>)
- Obr. 24** *Paprsek pronikající do hrobky Newgrange o zimním slunovratu.*
(<http://tajomstva.org/posvatne-miesta/newgrange/>)
- Obr. 25** *Púdorys hrobky Newgrange.*
(<http://www.solsticeamateur.com/New%20Grange%20Tunnel.jpg>)
- Obr. 26, 27** *Knowth.*
(<http://www.sacred-destinations.com/ireland/knowth.htm>)
- Obr. 28** *Ukázka malovaného obrubníka v Knowth.*
(<http://www.carrowkeel.com/sites/boyne/knowth/knowth5.html>)
- Obr. 29** *Ggantija.*
(<http://www.kpufo.cz/expedice/malta/malta.htm>)
- Obr. 30** *Mnajdra.*
(www.insap.org/insap/album2a.htm)
- Obr. 31** *Tarxienský chrám.*
(<http://www.kpufo.cz/expedice/malta/malta.htm>)
- Obr. 32** *Hagar qim.*
(http://www.odysseyadventures.ca/articles/malta_temples/maltemples_hagarqim.htm)
- Obr. 33** *Hypogeum.*
(www.maltavista.net/en/list/photo/1507.html)
- Obr. 34** *Menhir v obci Klobuky.*
(<http://cs.wikipedia.org/wiki/Klobuky>)
- Obr. 35** *Rekonstrukce Těšeticko-Kyjovického rondelu.*
(eldar.cz/hade/05092003/rondely.htm)
- Obr. 36** *Rekonstrukce vzhledu dlouhé pohřební mohyly podle výzkumu v Březně.*
(<http://www.boiohaemum.cz/view.php?cisloclanku=2007030502>)

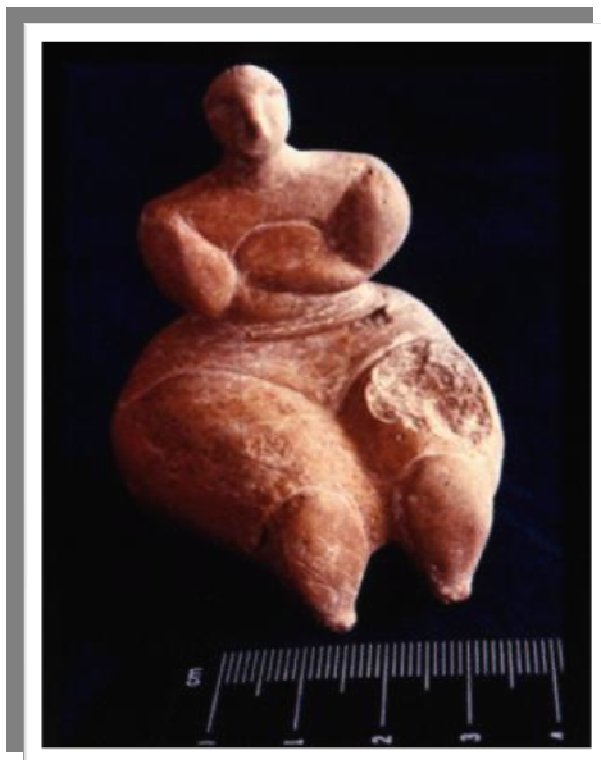

Obr. 1 *Nález spodní lidské čelisti dokládající pohřební rituály, oblast: Atapuerce.*

Obr. 2 *Skalní umění v jeskyni Lascaux.*

Obr. 3 *Nástěnná malba v Lascaux (lov zvěře).*

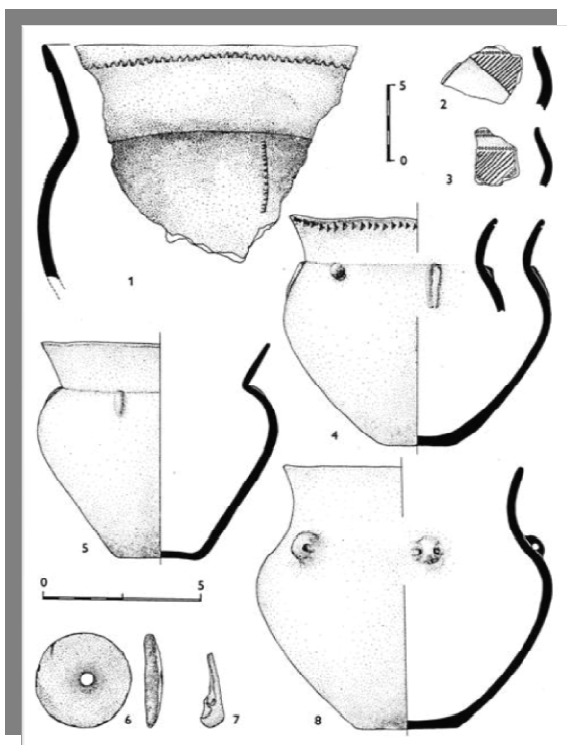

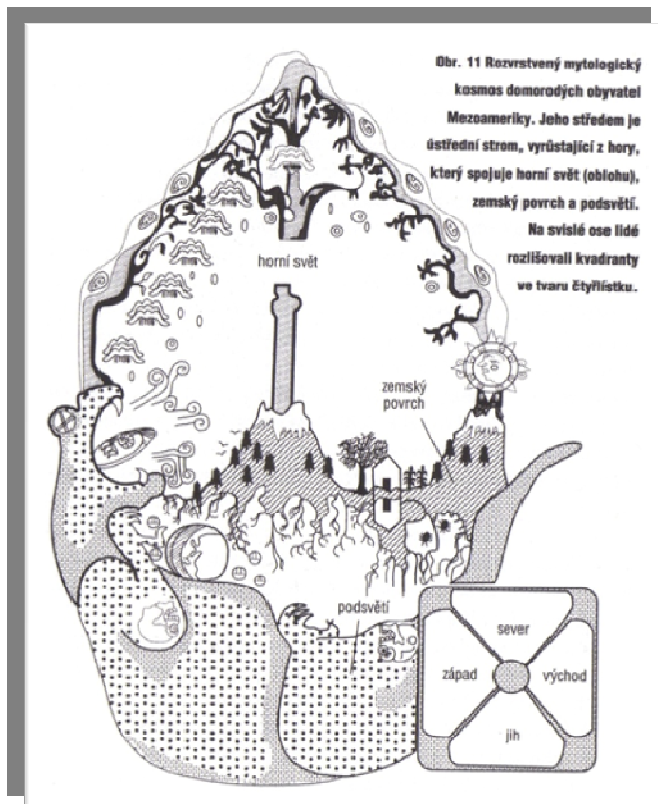
Obr. 5 *Magna Mater.*

Obr. 4 *Zobrazení Matky Země.*

Obr 6. *Keramika nalezená v obětní jámě v Božicích.*

Obr. 7 Rozvrstvený vesmír podle představ šamanů.

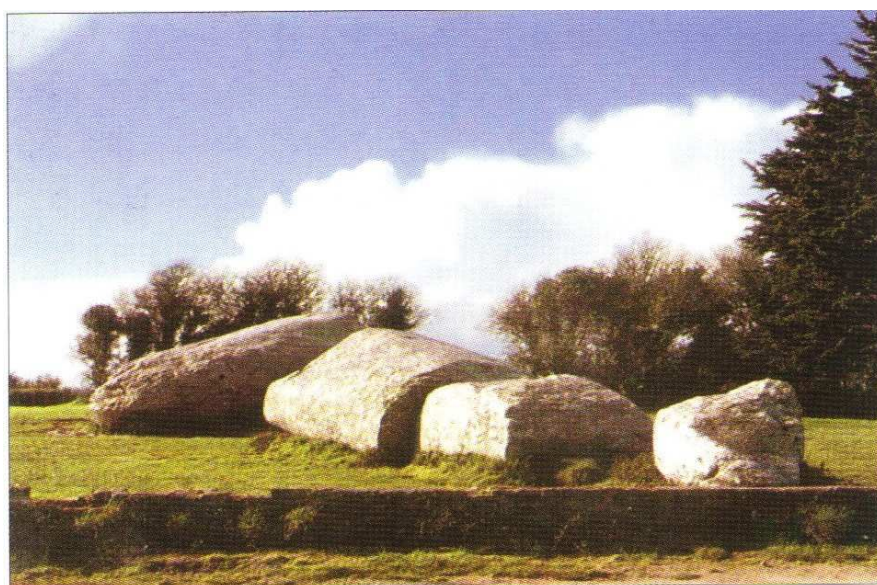
Obr. 8 Menhirové řady: oblast Carnac v Bretani.

Obr. 9
*Bretaňský
menhir
(zastupující
mužský
symbol).*

Obr. 10 *Jeden z největších menhirů v Locmariaquer v Bretani.*

Obr. 11 *Kounovské kamenné řady.*

Obr. 12 *Bretaňský menhir
(zastupující mužský symbol).*

Obr. 13
Klasický dolmen.

Obr. 14 *Klasický kromlech ze severu Anglie (Castlerigg poblíž Keswicku).*

Obr. 15 Ukázka obdélníkového kromlechu v oblasti Crucuno.

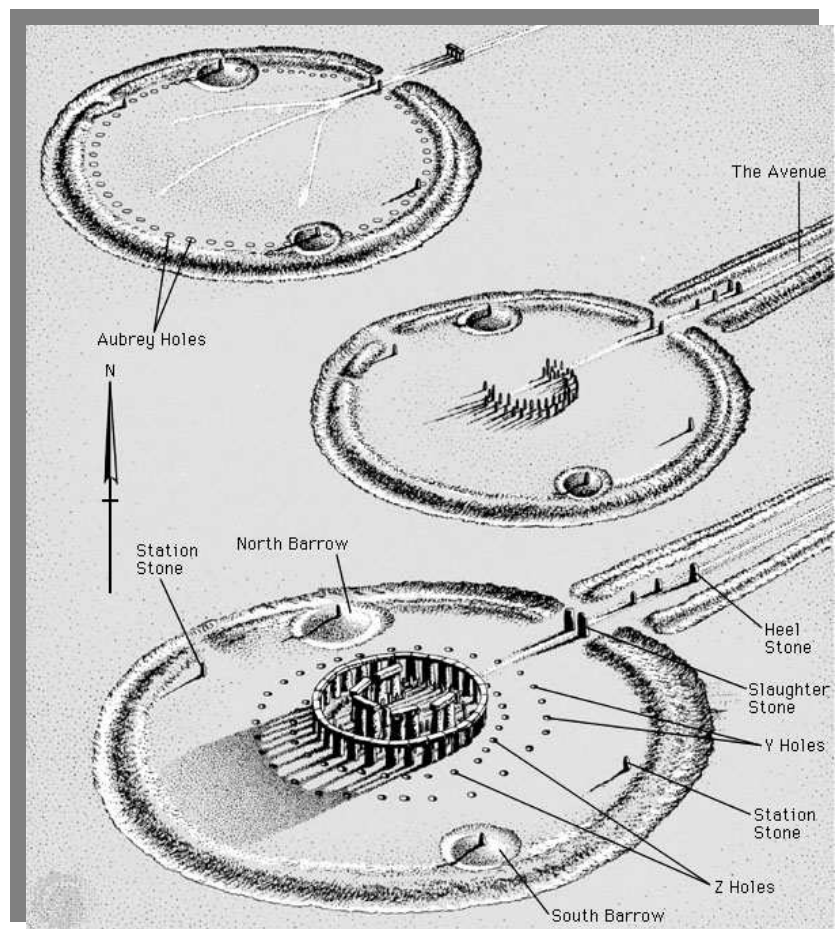

Obr. 16
Stonehenge.

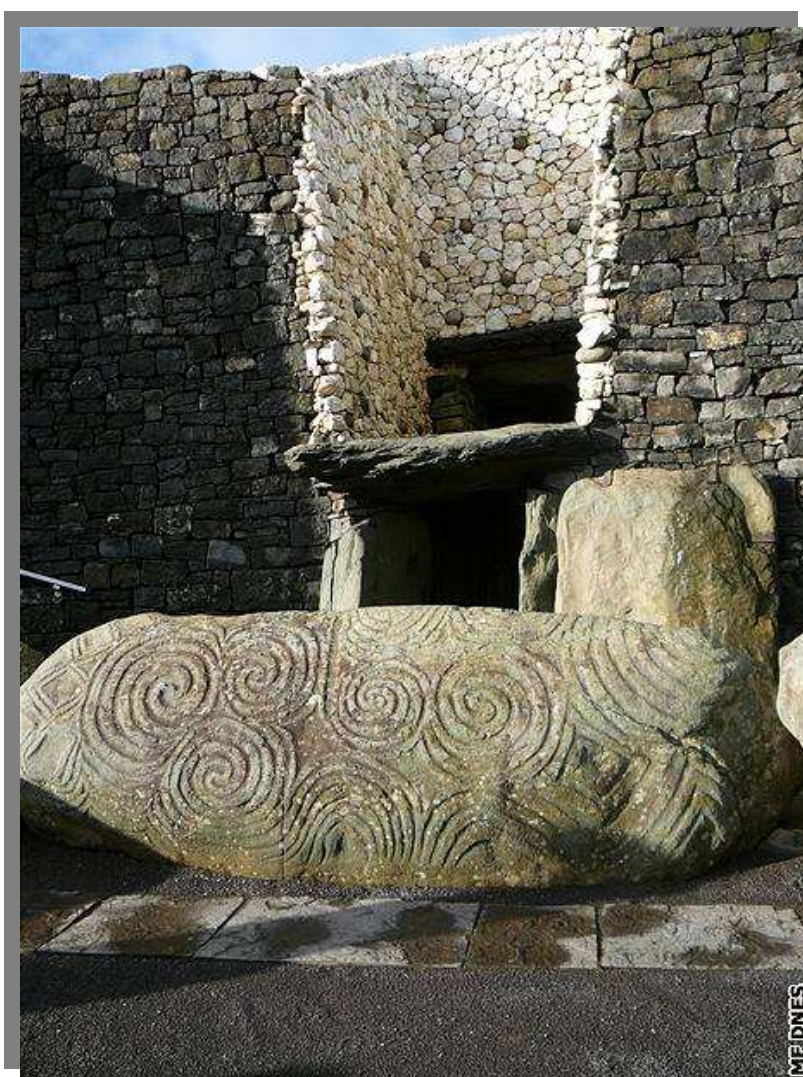
Obr. 17 Patní kámen „Heel Stone.“

Obr. 18 Tři hlavní období výstavby Stonehenge.

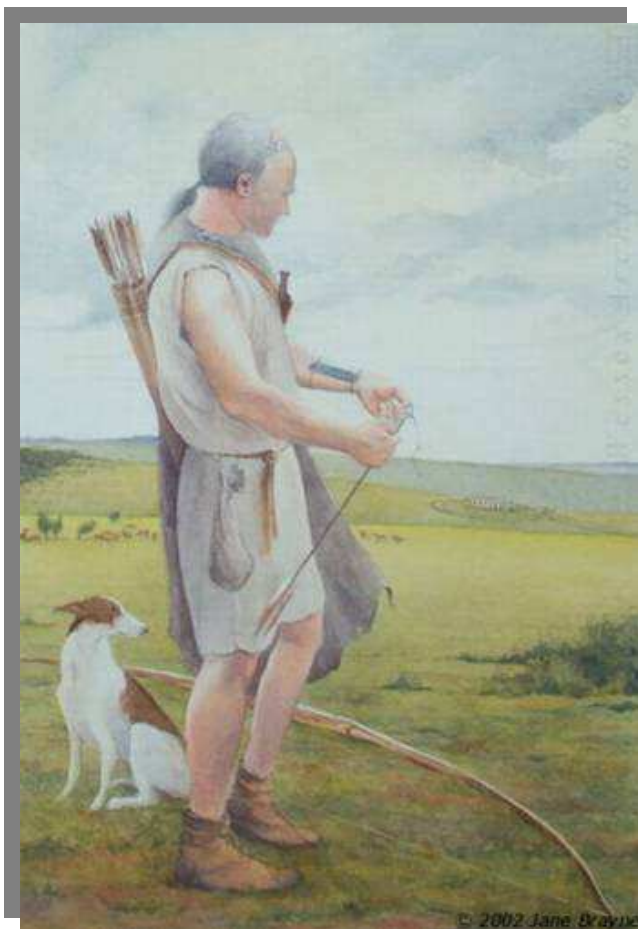

Obr. 19
Avebury.

Obr. 20 *Ukázka megalitického umění. Bohatě zdobený vstupní kámen do hrobky mohyly Newgrange.*

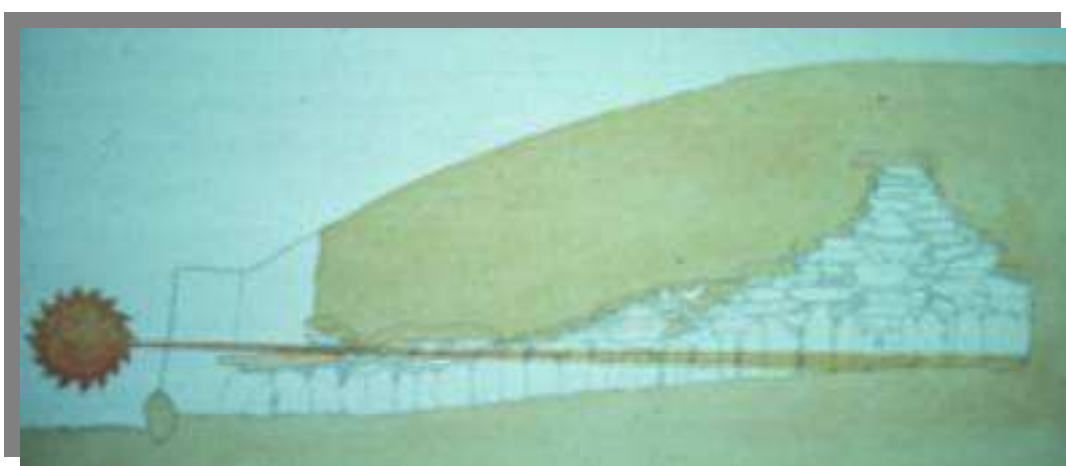
Obr. 21 *Lučištník z Amesbury.*

Obr. 22 *Destičky chránící předloktí pře úderem po vystřelení šípu.*

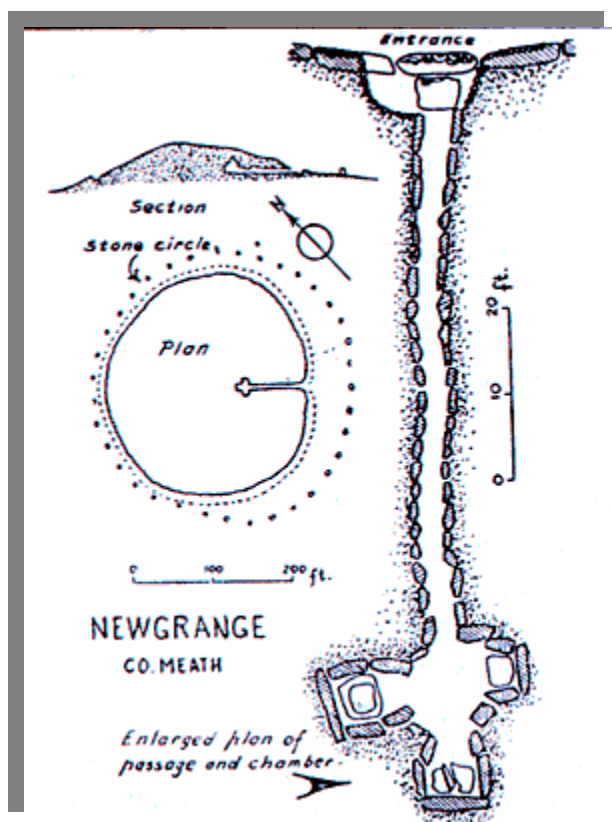

Obr. 23
Newgrange.

Obr. 24
Paprsek pronikající do hrobky Newgrange o zimním slunovratu.

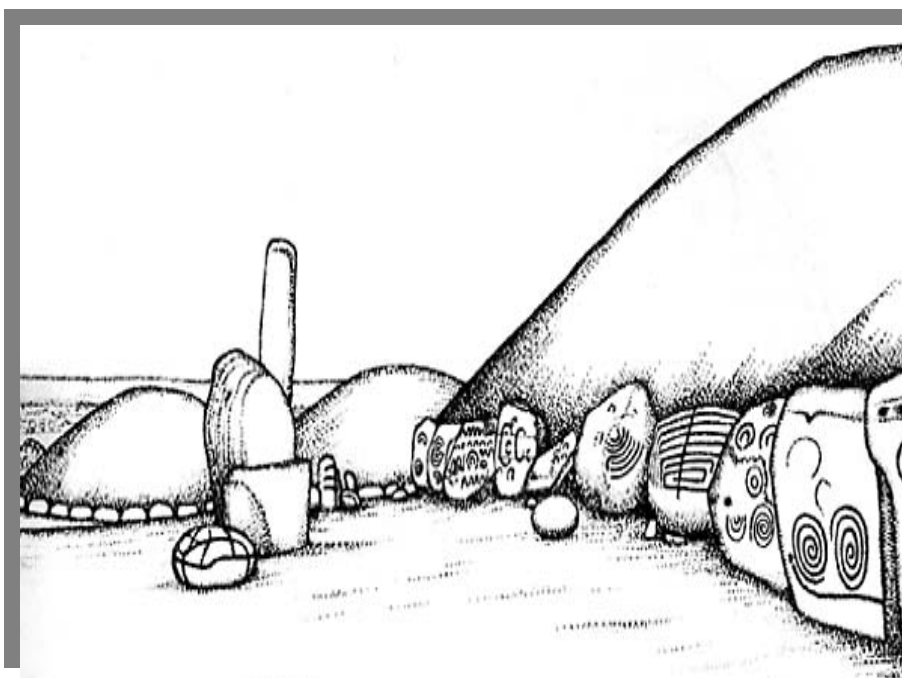
Obr. 24 Púdorys hrobky Newgrange.

Obr. 25
Knowth.

Obr. 27 *Knowth.*

Obr. 28
*Ukázka bohatě
 zdobené
 obrubníku
 v Knowth.*

Obr. 29
Ggantija.

Obr. 30 *Mnajdra.*

Obr. 31 *Tarxienské chrámy.*

Obr. 32 *Hagar Qim.*

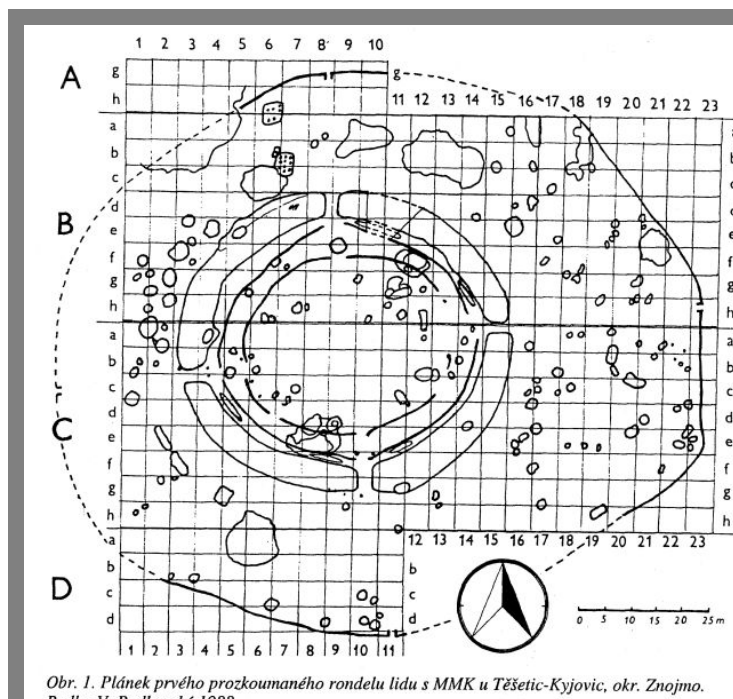

Obr. 33 *Hypogeum.*

Obr. 34 *Menhir u obce Klobuky.*

Obr. 35 Rekonstrukce Těšeticcko-Kyjovického rondelu.

Obr. 36 Rekonstrukce vzhledu dlouhé pohřební mohyly podle výzkumu v Břežně.

